

Osnovna šola Rodica
Domžale, Kettejeva ulica 13

JARŠKA ŠOLA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Gibanje znanost mladini
Raziskovalna naloga s področja zgodovine

Avtorici: **Tjaša Bigec in Nastja Horvat**, 9. razred

Mentorici: **Vilma Vrtačnik Merčun in Ida Fidler**

Domžale, marec 2005

K a z a l o

	Stran
1. Povzetek	3
2. Zahvala	4
3. Uvod	4
4. Teoretični del	5
5. Pogovor z Marjanom Ručigajem iz Srednjih Jarš	8
6. Pogovor z Majdo Križnar iz Srednjih Jarš	16
7. Pogovor z Janezom Pirnatom iz Spodnjih Jarš	19
8. Pogovor z Betko Škofic iz Spodnjih Jarš	20
9. Pogovor z Albino Podlesek iz Zgornjih Jarš	22
10. Razprava	23
11. Zaključek	30
12. Literatura in viri	30
13. Priloge	31

Slika na prvi strani:
Jarška šola pred drugo svetovno vojno
(povzeto po knjigi S. Stražarja, 1988)

1. POVZETEK

Cilj raziskovalne naloge je bil ugotoviti, kako je potekalo šolanje v jarški šoli med drugo svetovno vojno. Najine ugotovitve slonijo na pisnih virih, med katerimi je najpomembnejša šolska kronika iz leta 1945, ki jo je zapisal takratni šolski upravitelj Viljem Rožič, ter na petih ustnih virih, ki sva jih kar težko pridobili.

Slovenski učitelji so bili izseljeni. Prišli so nemški učitelji, ki so jih morali slovesno sprejeti. Za otroke je bila nemška šola obvezna, večerni nemški tečaji za odrasle pa so bili prostovoljni. V jarški šoli se je med drugo svetovno vojno izmenjalo okrog deset učiteljev. Najdlje med njimi sta učila šolski upravitelj Oskar Schmid in Jožefa Švarc, ki sta bila znana po svoji surovosti. Ravnala sta se po Hitlerjevem naročilu, da mora biti šola popolnoma nemška. Oskar Schmid je vse slovenske knjige zakuril na šolskem dvorišču. Jarško šolo je obiskovalo okrog 100 učencev. V nemški šoli so v prvem in drugem razredu poučevali naslednje učne predmete: matematiko, nemščino, petje, risanje in telovadbo. Višji razredi so poleg teh predmetov imeli še prirodoslovje, zemljepis in nemško zgodovino. Slovenska beseda je bila prepovedana. Tudi med odmori otroci niso smeli govoriti slovensko. Učitelji so red vzpostavljali s strogostjo. Kazni so bile naslednje: udarec s palico po prstih, stanje v sramotilnem kotu in oslovski klop. Otroci so bili kaznovani že, če so spregovorili slovensko besedo ali niso dvignili roke v pozdrav Hitlerju. Učenci so pri pouku uporabljali: nemško knjigo, dva zvezka in tablico z gobico, s katero so brisali napisano. Učni uspeh je bil slab, ker učenci nemških učiteljev niso razumeli. Otroci so si ogledali tudi dva nemška filma, ki sta prikazovala moč in zmago nemške vojske. Leta 1944 se je v šoli nastanilo nemško vojaštvo (6 ali 7 vojakov). Spodnja okna so zazidali, tako da so imela samo strelne line, iz katerih so gledale puške stražarjev. Šolski otroci so imeli zaradi tega pouk samo v zgornjem razredu. Včasih so šli učenci tudi med nemške vojake, ki so jim dajali sladkarije. Žal pa so pri njih dobili tudi uši, ki so se jih kasneje težko znebili. V kleti so imeli zaklonišče, v katerega so se zatekli ob preletu vojaških letal. 22. marca 1944 ponoči so partizani šolo zažgali, ker so hoteli nemške vojake pregnati iz kraja. Pogorelo je kompletno ostrežje in leseni stropi. Spodnji del stavbe je ostal in propadal, dokler je niso leta 1946 obnovili. Po požigu jarške šole otroci do konca vojne niso imeli več pouka. Ponovno so šli v šolo maja 1945, ki so jo imeli v začasnih prostorih v Grobljah.

SUMMARY

The main goal of our research work was to find out the main characteristics of school work at Jarše Primary School during the second world war. Our findings are mostly based on literary resources with the school chronicle dated to 1945 as the most important one, written by schoolmaster Viljem Rožič. There were also five oral resources which were not easy to get.

The Slovene teachers were deported. The Germans came instead and had to be solemnly accepted by our people. For children the german school was obligatory, on the other hand, the evening classes for the adults were voluntary. During the second world war there were around ten teachers at Jarše Primary School that came and left. Two of them, Oskar Schmid and Jožefa Švarc, stayed for a longer period of time, but were well known due to their roughness. They obeyed Hitler's order that schools had to be absolutely german. Oskar Schmid decided to burn all slovene books and archives in the school yard.

The subjects taught in the first and second grade of the german school were Maths, German, Music, Art and Sport. Science, Geography and German history were added to the school curriculum later. Speaking Slovene was not allowed, including during the breaks. Teachers achieved order by being very strict. Penalties, used most frequently, were beating children's fingers using a wooden stick, standing up in a corner and the donkey bench. Pupils were punished for speaking Slovene or not greeting properly – raising the right arm.

The learning resources used by pupils were the following ones: the german book, two notebooks and a blackboard with a board rubber. Pupils were not very successful; in first place, because they didn't understand german teachers. The best mark was »one« and »five« was the worst one. Children had an opportunity to watch two german movies showing the power and victory of the german army. About 6 to 7 german soldiers lived in the school building in 1944. The lower windows were walled up, having the shooting crenels only. Lessons

were held upstairs but occasionally children visited the german soldiers to get some sweets. Together with candies, pupils also got lice, which were hard to get rid of.

In the basement there was an air-raid shelter.

On March 22nd 1944 the school was burned down by the partisans. They wanted to get rid of the german soldiers. The lower level of the building did not burn down completely and was crumbling until it was repaired in 1946. After burning down the school building, children didn't go to school until the end of the war. They started lessons again in May 1945 in Groblje which was only a temporary location.

2. ZAHVALA

Zahvaljujeva se vsem, ki so nama pomagali pri tej raziskovalni nalogi. Še posebej se zahvaljujeva Marjanu Ručigaju, Majdi Križnar, Betki Škofic in Albini Podlesek, ki so odgovorili na najina vprašanja, na podlagi katerih je nastala najina raziskovalna naloga. Prav tako bi se radi zahvalili Katji Brnot, ki nama je pomagala pri intervjuju z Betko Škofic. Zahvaljujeva se tudi Nini Savič, ki je pomagala pri prevodu povzetka v angleščino ter profesorici Darinki Šmit Bahčič, ki ga je pregledala. In ne nazadnje gre zahvala najinima mentoricama Vilmi Vrtačnik Merčun in Idi Fidler, ki sta naju vseskozi spodbujali in nama pomagali z nasveti.

3. UVOD

3.1. CILJ RAZISKOVALNE NALOGE

Namen raziskovalne naloge je bil ugotoviti, kako je potekalo šolanje v jarški šoli med drugo svetovno vojno, predvsem pouk v nemškem jeziku. Želeli sva odgovoriti na naslednja vprašanja:

- kakšni so bili odnosi med učenci in nemškimi učitelji,
- kakšne so bile kazni za prekrške,
- kaj so se učili in kateremu predmetu so nemški učitelji dajali poseben poudarek,
- kako so bili organizirani oddelki in kako so bile opremljene učilnice,
- kakšna je bila šolska prehrana,
- ali je bilo nemško šolanje obvezno.

3.2. METODE DELA

Najprej sva določili področje raziskovanja, nato pa sva izdelali načrt dela. Pomembne podatke sva pregledali in jih izpisali iz literature. Pri tem sva posebno pozornost posvetili šolski kroniki, kjer so bila vojna leta na kratko opisana, saj je ohranjena šolska kronika le od 1945. leta dalje. Za vojno in predvojno obdobje pa je kronika zgorela med kupi požganih slovenskih knjig, ki jih je požgal nemški učitelj Oskar Schmid, če ne tedaj pa zagotovo ob požigu šole leta 1944. Izpisani podatki o medvojnih dogodkih so nama bili osnova pri sestavljanju vprašanj za intervjuje. Posebna težava je bila potem poiskati ljudi, ki bi bili pripravljeni kaj povedati o času med drugo svetovno vojno. Nekateri namreč o tem ne želijo govoriti ali pa imajo na to obdobje tako grenke spomine, da jih raje ne obujajo več. Uspelo nama je najti nekaj ljudi, ki so bili v času druge svetovne vojne šoloobvezni, pa tudi nekaj takšnih, ki so šolo zaključili že prej in so se udeležili nemškega tečaja za odrasle. Vse intervjuje, ki sva jih opravili, so najini sogovorniki kasneje pregledali, da ne bi prišlo do napačnega razumevanja odgovorov. Podatke sva nato vnesli v računalnik ter se lotili pisanja zaključkov.

3.3. HIPOTEZE (PREDVIDEVANJA) NA ZAČETKU RAZISKOVANJA

Pred začetkom raziskovanja sva imeli določene hipoteze.

1. Predvidevali sva, da so bili nemški učitelji bolj strogi kot slovenski pred tem obdobjem. Otroci so se jih verjetno bali.
2. Kazen za nepokorščino so bili verjetno udarci s šibo in ostajanje po pouku.
3. Pri pouku so poudarjali nemški jezik, nemško zgodovino in »častili« Hitlerja.

4. Učna snov verjetno ni bila tako obsežna in raznolika kot sedaj.
5. Prehrana je bila verjetno slabša kot sedaj. Predvidevava, da so učenci malico nosili s seboj od doma, ker niso imeli denarja,
6. Predvidevava, da je bilo nemško šolanje za otroke določene starosti obvezno, večerni tečaji za ostale krajanje pa neobvezni.

4. TEORETIČNI DEL

4.1. ZAČETEK DRUGE SVETOVNE VOJNE V JUGOSLAVIJI

Huda gospodarska kriza v prvi polovici tridesetih let ter razmah nacizma in fašizma v Nemčiji in Italiji sta nujno vodila v drugo svetovno vojno. Politični dogodki in osvajalski pohodi Hitlerjeve Nemčije leta 1938, najprej v Avstrijo ter nato na Češko in Poljsko, so kazali, da bo kmalu na vrsti tudi Jugoslavija. To je bilo mogoče sklepati tudi po številnih tajnih nemških agentih, ki so prihajali k nam kot trgovski in razni drugi potniki. Vse bolj se je krepila tudi **peta kolona**, ki je sicer delovala prikrito in na različne načine pripravljala pot okupatorju ter širila propagando za veliko Nemčijo, Nemce in njihovo kulturo. Kraji ob Bistrici so drugo svetovno vojno dočakali v precej razgibanem kulturnem življenju ter z živahno strankarsko in politično dejavnostjo. Dne 3. septembra 1939 je bilo iz Občine Homec poklicanih na orožne vaje 41 mož in fantov, precej pa tudi konj. Še več pa jih je bilo mobiliziranih na pomlad 1941. Vse pogostejši so bili tudi premiki domačih vojaških enot skozi naše kraje (S. Stražar, 1989, 815).

Peta kolona so bile organizirane skupine in posamezniki, ki so pred 2. svetovno vojno in med njo v svojih državah protizakonito delovali za napadalne fašistične države. Te so usmerjali diplomati fašističnih držav in zlasti nemška obveščevalna služba s pomočjo organizacij nemške manjšine v dejavnosti, ki naj bi olajšale fašistično podreditev teh držav (Enciklopedija Slovenije 8, 1994, str. 318).

23. marca 1941 je bila podpisana in 25. marca objavljena pogodba o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu Rim-Berlin-Tokio. Z vojaškim udarom je bila v Beogradu 27. marca 1941 odstavljena Cvetkovičeva vlada, ki je to pogodbo podpisala. Oblast je prevzel **kralj Peter II.**, general Simović pa je postal predsednik vlade. Po vsem tem so se ljudje zelo bali Hitlerjevih povračilnih ukrepov. Ministrstvo za prosveto je 1. aprila 1941 zjutraj vsem šolskim upraviteljem poslalo brzojavke, da mora biti šolski pouk začasno prekinjen. Slabo znamenje so bile tudi vse pogostejše **mobilizacije** (S. Stražar, 1989, 816).

Zaradi izstopa Jugoslavije iz trojnega pakta sta užaljeni Nemčija in Italija na cvetno nedeljo, **6. aprila 1941**, brez vojne napovedi napadli Jugoslavijo. Šest nemških vojaških letal je okrog 7. ure letelo čez naše kraje proti Ljubljani, od koder so se kmalu zaslišale močne eksplozije. Dogodki so se potem odvijali zelo hitro. Med domačini so se začele širiti same slabe novice. Nemška letala so v petek, 11. aprila dopoldne, bombardirala in povsem uničila radijsko oddajno postajo v Domžalah. Vse preveč bi bilo žrtev, če bi starojugoslovanska vojska poskušala obdržati svoje meje proti tehnično dobro opremljeni in do zob oboroženi nemški in italijanski vojski, ki sta bili tudi številčno velikokrat močnejši. Z vzhoda sta Jugoslavijo napadli še Madžarska in Bolgarija. Tako je starojugoslovanska vojska **po enajstih dneh kapitulirala**, kar je v takratnih razmerah verjetno terjalo najmanj žrtev. Že prve dni po kapitulaciji Jugoslavije so se fantje in možje začeli vračati iz vojske - in to največ preoblečeni v civilne obleke ter na skrivaj po stranskih poteh, da jih niso dobili Nemci. Nekatere vojake so Nemci kot vojne ujetnike prijeli in jih poslali v ujetništvo, drugi pa so se srečno vrnili na svoje domove. Le malokdo pa je bil ob teh velikih in pretresljivih dogodkih resnično vesel. Ljudje so se v strahu ozirali na nemško armado, ki je že dolgo veljala za nepremagljivo (S. Stražar, 1989, 816).

4.2. ZAČETEK DRUGE SVETOVNE VOJNE V NAŠIH KRAJIH

V Homec so Nemci prvič prišli 14. aprila 1941 in takoj spet odšli. Na veliko soboto, 12. aprila 1941, so se **Italijani** pojavili v Trzinu, v bližnjih Domžalah in Grobljah. Na glavni cesti med Virom in Dobom so postavili celo mejo, ki pa ni dolgo obstajala. Že po nekaj dneh so v Groblje prišli **Nemci**. Italijani so takoj opustili stražo

pri tiskarni in se Nemcev izogibali, če so se le mogli. Po nekaj dneh so morali Italijani hitro oditi. V črnuški šolski kroniki piše, da Nemci Italijanom niso pustili niti do konca pokositi že pripravljene jedi. **18. aprila 1941** pa so se morali Italijani umakniti na desni breg Save, kjer je do razpada Italije potekala meja (S. Stražar, 1989, 817).

Nemci so začeli s **prvimi aretacijami in izselitvami**. 6. maja 1941 so aretirali homškega župana Gregorja Repanška z družino, nato homškega cerkvenega ključarja Alojza Letnarja Tomaževca, da so tako prišli do cerkvenega denarja. Za duhovniki so prišli na vrsto učitelji. 26. maja so Nemci aretirali radomeljskega šolskega upravitelja Antona Krištova in **šolskega upravitelja Osnovne šole v Jaršah Viljema Rožiča** in ju odpeljali v Šentvid nad Ljubljano, kjer so imeli v Škofovih zavodih začasni zapor. Dva dni pozneje so zaprli še tedanjega predstojnika misijonišča v Grobljah Trontlja, medtem ko se drugi misijonarji že prej umaknili v Ljubljano. Iz Srednjih Jarš so zaprli gostilničarja Antona Borštnarja Bunkeža z družino. Že prve aretacije slovenske inteligence so med domačim prebivalstvom izzvale nezadovoljstvo in ogorčenje ter nasprotovanje okupatorju. Poleg duhovnikov, učiteljev, nekaterih županov in društvenih delavcev so se okupatorju zdeli najbolj nevarni komunisti. Dva dni po prvih izselitvah naših ljudi so bili v splošni **napisni akciji** zidovi hiš popisani z »Ne damo se seliti«, »Smrt fašizmu« in z drugimi parolami proti okupatorju. Med splošno napisno akcijo so fantje v Radomljah, Preserjah in Homcu prebarvali in odstranili nemške krajevne napise. »Julija 1941 je domačine vznemiril okupatorjev razglas pred občinsko pisarno na Homcu **o obvezni oddaji pšenice**, kar je še povečalo nezaupanje do okupatorjev (S. Stražar, 1989, 818-820).

Za **vstajo v kamniškem okrožju** je bil gotovo najbolj pomemben sestanek Vojno-revolucionarnega komiteja za kamniško okrožje 25. julija 1941 na Orešenkovi opekarni v Volčjem Potoku. Tomo Brejc je na tem sestanku posredoval ukaz Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije o začetku oboroženega upora v kamniškem okrožju, ki bi se moral začeti v nedeljo, **27. julija 1941**, opolnoči. Iz obsežnega načrta sabotažnih akcij naj omenimo samo tiste, ki naj bi bile na našem območju:

- blokirati je treba vse ceste, ki vodijo v kamniško okrožje, in to z miniranjem ali jih zatrti s posekanim drevjem. Kamniško železniško progo na odseku med Domžalami in Duplico je treba porušiti;
- telefonske zveze morajo biti pretrgane in porušene v vsem okrožju;
- dupliška bojna skupina naj minira most čez Kamniško Bistrico na Duplici in razdere železniško progo med Duplico in Homcem;
- mengeška bojna skupina mora uničiti telefonski vod iz Mengša v Jarše in napeljavo na kamniški progi ter minirati del železniške proge med Jaršami in Rodico;
- radomeljska bojna skupina naj uniči mostove od Homca do Domžal in zapre cesto, ki vodi ob Bistrici proti Kamniku;
- domžalska bojna skupina naj zažge skladišče bencina v Domžalah in onespobi cesto proti Moravčam ter podre most proti Ihanu (S. Stražar, 1989, 819-820).

Iz Jarš je bil prvi ilegalec **učitelj sin Vilko Rožič**. Ker ni mogel nadaljevati študija, ga je okupator zaposlil na občini v Homcu. Tu je naskrivaj vzel pištolo, še preden so domače izselili in je od tedaj ostal v ilegali. Skoraj dva meseca se je skrival v Bedenikovem mlinu. Medtem je nekaj dni preživel na materinem domu v Stranjah (S. Stražar, 1989, 819). Čeprav so fantje v času priprav na vstajo veliko govorili o odhodu v partizane, odločitev, ko je šlo zares, ni bila lahka. Peter Slabič se spominja, da je Viljem Nahtigalov - Asikov iz Zgornjih Jarš prišel k Bedniku z vso opremo, vendar se je premislil in odšel nazaj domov (S. Stražar, 1989, 822).

O vstaji 27. julija 1941 je ohranjeno vznemirljivo okupatorjevo poročilo, kjer piše, da so v kamniškem okraju neredi zajeli območji Homec in Radomlje, ki sta obsegali vse naše območje ter okoliške občine Mengeš, Trzin, Domžale, Ihan, Dob, Moravče in Kamnik. Da bi preprečil nadaljnje delovanje partizanov v nočnem času, je šef civilne uprave Franz Kutschera že 28. julija 1941 uvedel **policijsko uro** od 22. do 4. ure zjutraj. Razglasil je, da bo vsak, ki bi bil v tem času zunaj in na prvi poziv ne bi počakal, ustreljen. Kutschera je že naslednji dan, 29. julija, ustanovil posebno **sodišče za sojenje komunistom**. Sam je odobral smrtne obsodbe, izvrševal pa jih je 181. rezervni policijski bataljon. Žandamerijske in druge okupatorjeve posadke novih razmer niso mogle

obvladati, zato je bil 9. avgusta rezervni policijski bataljon premeščen v Kamnik. Ker se val sabotažnih akcij na našem območju ni polegel, so za večjo uspešnost bojevanja okupatorja s partizani 14. avgusta en vod 1. čete premestili v Domžale, en vod 2. čete pa v Mengeš. Ti ukrepi kažejo, da okupator ni podcenjeval vstaje in partizanskih akcij. S stalnimi večjimi vojaškimi posadkami na tem območju so se začele pogoste **okupatorjeve hajke**, ki so bile nevarne tako za partizane kot za domačine, posebno za tiste, ki so partizane podpirale (S. Stražar, 1989, 827-828).

4.3. ŠOLE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO (1941-1945)

Znano je, da je Hitler za zasedeni pokrajini – slovensko Štajersko in Gorenjsko – ustanovil dvojce povsem ločenih upravnih enot, Spodnjo Štajersko in Spodnjo Koroško, pod upravo dveh šefov civilne uprave. Za Štajersko pod upravo graškega faulajterja Uiberreitherja, za Gorenjsko pa nekaj časa pod upravo koroškega gaulajterja Kutschere, že od konca 1941 pa gaulajterja Rainerja samega. Oba sta imela velika Hitlerjeva pooblastila in vse pravice obe deželici čimprej tako ponemčiti, da bosta godni za priključitev k nemškem rajhu. Vsa njuna prizadevanja in vse njuno delo je bilo usmerjeno k temu cilju, kar so nacisti tudi neprenehoma poudarjali. Skoraj vse ukrepe, ki so jih nameravali izvesti, so predhodno pretresli z nacionalnopolitičnih vidikov in preverili, ali služijo ponemčevanju slovenske Štajerske in Gorenjske (J. Ciperle, A. Vovko, 1987, str. 78).

Največji pomen pri raznarodovalnem, tj. ponemčevalnem delu v zasedenih slovenskih pokrajinah je nemški okupator pripisoval nemškemu šolstvu. Nemške šole naj bi bile temeljne postojanke raznarodovanja ne samo med mladino v šoli, temveč tudi zunaj šole in celo med odraslimi. Tako je nemški okupator takoj ukinitel vse slovenske šole, izgnal veliko slovenskih učiteljev ter začel odpirati nemške šole z nemškimi učnimi močmi. Šolam je bilo prepovedano uporabljati slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol. Odstraniti so morale slovenske napise s šolskih poslopij. Skrb za varstvo šolskih poslopij pa so naložili preostalim slovenskim učiteljicam (J. Ciperle, A. Vovko, 1987, str. 79).

Na Gorenjskem so Nemci julija 1941 za uvod v nemški osnovnošolski pouk začeli z nemškimi jezikovnimi tečaji za šoloobvezne otroke in odrasle na vseh šolah. Nemški učitelji teh jezikovnih tečajev niso jemali samo kot pouk nemščine, temveč tudi kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Učenje nemščine je zlasti pri odraslih kmalu začelo kazati neuspehe, tečaji so bili v mesecih, ko je bilo na polju največ dela. Ljudje so postopoma začeli izostajati, tako je število tečajnikov padlo v drugi polovici za več kot 50 odstotkov, in to kljub političnemu pritisku in grožnjam z orožništvom (J. Ciperle, A. Vovko, 1987, str. 79).

Ko so septembra 1941 začeli z velikimi težavami novo šolsko leto, ki je bilo za nemško šolstvo na Gorenjskem pravzaprav prvo šolsko leto, so nacisti strogo prepovedali slovensko govorico »tudi med odmori«. Male kršilce tega novega reda so nemški učitelji, ki dostikrat niso imeli ustrezne izobrazbe, hudo telesno kaznovali. Telesna kazen, ki so jo napredni slovenski učitelji pred vojno vneto izrinjali iz naših šol, se je pod nacisti nesluteno razbohotila. Sramotilni izrazi kot »srbska svinja«, »srbski pes« itd., s katerimi je nemško učiteljstvo obmetavalo naše otroke, so bili na dnevnem redu. Osnovnemu cilju – nacistični vzgoji in ponemčevanju – je bila v celoti prilagojena tudi vsebina pouka. Učenje nemščine, življenjepis Adolfa Hitlerja, petje in vojaške vaje so bile med glavnimi predmeti. Tesno s šolo je bila povezana zvezna nacistična mladinska organizacija, na slovenskem Štajerskem »Deutsche Jugend« ali Nemška mladina, na Gorenjskem pa »Karntner Volksbundjugend« ali Mladina koroške ljudske zveze (J. Ciperle, A. Vovko, 1987, str. 80).

Šole so bile osnovne nacistične (fašistične) postojanke za prevzgojo in vzgojo naših otrok in mladine ter tudi odraslih. Zato je narodnoosvobodilno gibanje že zgodaj začelo ovirati njihovo delo. Ko je na kamniškem območju konec julija 1941 prišlo do oborožene vstaje, je kamniški politični komisar sredi avgusta ukazal, naj se učitelji umaknejo iz dvanajstih šol v ogroženih krajih. Ob naraščajoči moči osvobodilnega gibanja so partizanska poveljstva leta 1943 ukazala svojim enotam, naj onemogočijo okupatorjevo šolstvo. Učno osebje naj izganjajo, zagrizene učitelje nacistične in funkcionarje nacistične stranke NSDAP kaznujejo, šolska poslopja pa porušijo ali zažgejo. Tako je konec leta 1943 v kamniškem okrožju delovala le še slaba polovica osnovnih šol, sredi leta 1944 le še nekaj šol v večjih krajih. Drugod na Gorenjskem so bile razmere podobne. Sam šef

civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer v svojem poročilu v začetku leta 1944 priznava, da je bil pouk v večini šol na Gorenjskem prekinjen. Na slovenskem Štajerskem je bilo nacistično šolstvo sicer občutneje prizadeto šele sredi leta 1944, vendar ga je narodnoosvobodilni boj spodjedal že od pomladi 1944. leta. Ob uničevanju okupatorjevega šolstva pa je narodnoosvobodilno gibanje ustanavljalo svoje »partizanske« slovenske šole: ne samo na večjih osvobojenih ozemljih na Dolenjskem in v slovenskem Primorju, ampak tudi na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem (J. Ciperle, A. Vovko, 1987, str. 84).

4.4. JARŠKA ŠOLA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Kmalu po okupaciji leta 1941 je Schulrat Prasch v Kamniku uradno zahteval, da mora slovensko učiteljstvo **slovesno sprejeti nemške učitelje**. Občina je morala, prav tako po naročilu iz Kamnika, za prihod nemškega učiteljstva okrasiti šolo, otroci pa so morali v nedeljo popoldne, v juliju 1941, prinesiti cvetje.

Po poročilu v šolski kroniki se je nemško učiteljstvo pripeljalo s Koroškega z avtobusom. Privedel jih je prejšnji dobski učitelj Julij Majer in jih pred vsako šolo predstavil domačinom. V Jarše so prišli trije, upravitelj **Robert Janšič** ter učiteljici **Elizabeta Cejka in Pavla** (priimek ni znan), vsi iz Celovca, ostali pa so le nekaj tednov. Poleg povsem nemškega pouka v šoli so imeli štiri tedne **nemški pripravljalni tečaj**, enkrat ali dvakrat na teden. Na večernih tečajih, ki so trajali pet ali šest tednov, so odraslo mladino navduševali za svoje velikorajhovske ideje. Kronika še dodaja, da so si nemški učitelji tukaj nakupili precej oblek, ki jih je na nakaznice bilo še mogoče dobiti.

Za njimi so prišli še drugi učitelji in vseh se je v Jaršah izmenjalo okrog deset. Šele konec septembra 1941 je prišlo v Jarše stalno nemško učiteljstvo. Upravitelj je bil **Oskar Schmid iz Celovca**, učiteljica pa **Huberta Lippe iz Beljaka**, ki je bila po enem letu premeščena v Domžale. Učitelj Schmid je domačinom ostal v spominu po svoji surovosti, saj je učence tepel in celo brcal. Zatrjeval je, da mora biti slovenščina v dveh letih pozabljena. Kdor je v šoli spregovoril slovensko, je bil kaznovan. Vse šolske in druge slovenske knjige so morali otroci znositi na vrt in gledati, kako je učitelj z njimi zakuril grmado. Nekaj knjig so po naročilu občinskega komisarja Fritza Tholeja iz Homca morali prepeljati v občinsko pisarno na Homcu. Huberto Lippe je leta 1942 zamenjala učiteljica **Jožefa Schwarz**, ki je tako kot večina drugih znala govoriti slovensko, vendar od nje niso nikoli slišali slovenske besede.

Učni uspeh je bil slab, saj so se otroci naučili le nekaj nemških koračnic. Ko se je leta 1944 v šolo naselilo **nemško vojaštvo**, so imeli otroci pouk le še v enem razredu v nadstropju. Nemci so spodnja okna zabetonirali in poslopje spremenili v postojanko. 22. marca 1944 je nemška vojska odšla, ponoči pa so partizani šolo **požgali** in potem tu ni bilo več pouka. (Stražar, 1988, 289-290).

5. POGOVOR Z MARJANOM RUČIGAJEM

Kdaj in kako ste izvedeli, kdaj se je začela druga svetovna vojna?

Rojen sem leta 1937. Za vojno sem izvedel doma, saj je oče novice redno spremljal. Najbolje se spominjam bombardiranja Domžal. Takrat je bilo v Domžalah kar precej žrtev, še več pa je bilo uničenih poslopij. Poškodovana je bila tudi radio postaja.

Kot majhen fantek sem bil tudi kurir in spominjam se, da sem enkrat nesel pošto, kar je bilo dosti zahtevno. Pri nas so bili prvi zametki partizanstva pred 22. junijem 1941. Sredi polja smo imeli kozolec. Nekoč je od tam nekdo klical na pomoč. Ata je šel pogledat in načel je poškodovanega partizana, katerega je naložil na voz, pokril z deteljo in odpeljal. Pri nas smo imeli kmetijo in gospodarsko poslopje, tako da so ga spravili na podstrešje. Tam je ranjeni partizan ostal še nekaj časa, ko pa je ozdravel, je odšel.

Naša hiša stoji sredi Jarš, nasproti kapelice in Kofutnikove domačije. Tam so se pogosto zadrževali vojaki. Ponoči pa so nas velikokrat obiskovali partizani, da so dobili hrano. Zelo dobro se spominjam, kako je bilo, ker zvečer nisem mogel hitro zaspati. Ponoči je nekaj zaropotalo. V kuhinji je bilo polno

partizanov, nemški vojaki pa so bili na vogalu, le dva metra in pol stran od hiše. Takrat je bilo pri nas pet otrok, in če bi Nemci opazili, kaj se dogaja v naši hiši, bi lahko prišlo do česa hudega, na primer do izselitve cele družine. Mama je pekla velike hlebce kruha. Zjutraj smo potem običajno jedli v mlečno kavo nadrobljen kruh. Po tistem pa kruha ni bilo. Mama je potem skuhala polento, saj ni hotela, da bi prišlo na dan, kaj se zgodilo čez noč.

Moja sestrična Mihaela Svetlin je kar precej sodelovala s partizani oziroma ilegalno delala zanje. Zelo dobro se spominjam dogodka, ko so partizani odpeljali našega očeta. Doma je bila kmetija in veliko dela, ki je ostalo mami, saj smo bili otroci še majhni. Oče se je po treh mesecih vrnil domov, saj so partizani gotovo spoznali, da je bolj koristen doma, kot pa da bi se s puško bojeval. Ko so šli proti Sveti Trojici, ga je spoznal nek znanec in pregovoril partizane, da so ga spustili domov.

Spominjam se tudi, ko so jarški fantje šli k partizanom. Dobili so pozive, da morajo iti v nemško vojsko in takrat so se odločili, da bodo pobegnili k partizanom. Ravno po tej cesti, kjer je bil naš vrt, so prišli: Franceljov Nejko, moj bratranec Lojze Ručigaj, pa še približno šest fantov je bilo. Šli so proti Mali Vodici, proti Zgornjim Jaršam, nato pa proti Radomljam. Tam so bile javke, nato so šli v Bosno. Bili so neoboroženi in neizkušeni. Gotovo jih tudi nihče ni nič obveščal, tako da so bili zelo hitro zajeti. Bratranca Lojzeta so ujeli in ga odgnali v Begunje, kjer je bil ustreljen kot prvi talec.

Spominjam se tudi, ko so Nemci odpeljali nekaj talcev na Majčev travnik nasproti tovarne Induplati, zabili kole in talce privezali k njim. Ravno takrat, ko se je to dogajalo, je bil na vlaku Viktor Ručigaj, mamin bratranec z Dobena. Že v stari Jugoslaviji se je rad ukvarjal s fotografiranjem in zato je imel fotografski aparat vedno pri sebi. Takrat je posnel talce, ko so jih ravno streljali. Ko so Nemci opazili, da se je zabliskalo, so ustavili vlak. Viktor se je pokril z odejo in tako srečno ušel Nemcem. Leta 1944 pa je padel in njegov spomenik stoji na Gornjem Dobenu.

Slika 1: Streljanje talcev v Zgornjih Jaršah, ki jih je s premikajočega vlaka slikal Viktor Ručigaj z Dobena (povzeto po knjigi S. Stražarja, 1988, str. 835)

Moj bratranec Lojze pa je pokopan v Begunjah, kjer je v skupinskem grobu veliko talcev. Večkrat ga obiščem.

Kako je bilo na začetku vojne, ko so v jarško šolo prišli nemški učitelji? Ali lahko na kratko opišete slovesnost?

Slovesnosti se ne spominjam dobro, vem pa, da so prišli v šolo učiteljica Angela Janša in Viljem Rožič, ki je bil nadučitelj.

Spominjam se, da je imel Viljem Rožič v grobeljski cerkvi svoj prostor, kjer je bila tablica, na kateri je pisalo njegovo ime. Ta klop je bila pri stranskem vhodu.

Sam sem moral iti v šolo leta 1942, saj se je moralo iti s šestim letom. Nihče nas takrat ni peljal, sami smo morali iti. Tam nas je čakala učiteljica s Koroške in nas je peljala v razred. Sedel sem bolj spredaj, ker sem bil bolj majhen. V razredu je bil še kateder. Bilo je zelo težko, saj smo se morali že pri šestih letih učiti nemške besede, drugače pa smo govorili slovensko. Veliko smo tudi peli, se pogovarjali in pisali na tablice. Od šolskih predmetov smo imeli matematiko, nemščino in petje, pa mogoče še kaj.

Kam so Nemci premestili slovenske učitelje?

Mislim, da je bil učitelj Viljem Rožič izseljen. Njegova družina je takrat stanovala v Grobljah pri cerkvi, kasneje pa je bila porušena. Za učiteljico Angelo Janšo ne vem točno, ampak verjetno je bila tudi izseljena. Po osvoboditvi se je spet pojavila v Jaršah, ko smo mi nadaljevali šolanje.

Zelo mi je ostalo v spominu, da sem prvič gledal kino v šoli. Ni bil še tak kino kot sedaj. Posedli smo se okoli katedra in gledali nemške filme. Tehnika je bila takrat še zelo drugačna kot sedaj. V nemško šolo smo hodili približno pol leta, saj je bila nato šola požgana (leta 1944). Šola je zagorela že ponoči, potem pa je gorela še dolgo v jutro. Gasilci so jo gasili, a ne tako kot sedaj, ampak so ogenj samo polivali z vodo. Takrat je zgorela tudi sosednja hiša tam, kjer je sedaj hiša Janeza Pirnata. Bila je še lesena.

Otroci smo bili takrat zelo veseli, ker smo vedeli, da nam nekaj časa ne bo treba hoditi v šolo. Najprej smo se bali, da bomo morali hoditi v šolo kam drugam, pa je bilo potem tako, da smo šli šele po osvoboditvi ponovno v šolo. Partizani so šolo požgali zato, ker so bili v spodnjih prostorih Nemci. Mimo te šole je bila cesta, ki je šla proti Lovšetu. Bila je še stara glavna cesta, ki je šla po sedanji Miševi in Perkovi cesti. Ko smo otroci prišli iz razreda, smo morali počakati pri izhodu, da nas je učiteljica izpustila ven.

Ali je bila nemška šola za vse otroke obvezna?

Da, bila je obvezna. Starši so dobili pismo, da nas morajo vpisati.

Koliko razredov nemške šole je bilo v jarški šoli in koliko otrok je približno hodilo v šolo?

Bilo nas je približno 100 otrok, razredi pa so bili od 1. do 4., tako kot je bilo tudi potem, po osvoboditvi. Mi smo bili spodaj, saj smo bili še majhni in so rekli, da ne moremo veliko hoditi po stopnicah.

Ali so nemški učitelji govorili tudi slovensko in kako so potem slovenski otroci razumeli učitelje?

Bilo je zelo težko. Kot se jaz spominjam, nam je učiteljica zelo malo razlagala v kakšni polomljeni slovenščini, čeprav je bila sama Slovenka, Korošica. Bile so zelo zagrizene nemškutarske učiteljice in spominjam se, ko je mojega sošolca Toneta Škarjo, ki je sedaj že pokojni, prišla mama opravičit v polomljeni nemščini, ne pa, da bi v slovenščini povedala vse tiste prislove. In ga je nekako opravičila, da je bil bolan.

Mislim, da v nemški šoli ni bilo veliko slovenskih besed.

Moja prigoda je bila v slovenski šoli, ko smo šli maja leta 1945 ponovno v šolo. Začeli smo hoditi v Groblje, v del stavbe, kjer so bili misijonarji. Grad je bil požgan, prav tako kulturni dom in železniška postaja na Rodici. Spominjam se, da je učiteljica Angela Janša klicala učence po imenih in priimkih in vsak je moral vstati in zavpiti: »Tukaj.« Jaz pa sem skočil pokonci in ji odgovoril po nemško. Doma smo govorili slovensko, v šoli pa smo se učili le nemško. Tako se je cel razred zasmel in to se mi ni zgodilo nikoli več.

Kakšen je bil način učenja nemškega jezika?

Da, lahko bi rekel, da so nas učili malo s prisilo, tako ali drugače. Tudi kazni so bile. S šibo so nas tepili po prstih, kjer je še bolj bolelo. Imeli smo sramotilni kot. Če te je učiteljica poslala v kot, si moral gledati v kot. Imeli smo tudi tako imenovano »oslovsko klop«, kamor so morali uvesti najbolj razgrajaški fantje. Takrat nismo imeli veliko zvezkov. Mislim, da sem imel le dva zvezka, tablico in gobico, s katero smo brisali napisano.

Ali se spomnite imen nemških učiteljev in od kot so prišli?

Prišli so s Koroške. Bili sta dve učiteljici, obe zelo mladi. Ena je malo govorila tudi slovensko, zato je za kazen morala oditi. In ta naša učiteljica je bila tudi zelo mlada in ni bila poročena. To so bile Korošice, saj so tam živele slovenske družine. Ampak v času vojne so se nekateri prelevili v Nemce in niso hoteli o slovenščini nič slišati. Tudi po osvoboditvi je bilo na Koroškem tega veliko, saj je tam živelo veliko

Slovencev. Tako so se enostavno prepisali in so govorili samo nemško. Avstrija je bila zasedena z Nemci, zato so bolj držali z njimi in učiteljice so bile izredno zagrizene.

Ali so bile bolj premožne ali bolj revne?

Tega ne vem. Nosile pa so bolj svetla in bolj elegantna oblačila v primerjavi z našimi. Na pogled so bile videti primerne.

Koliko časa je trajal pouk v času vojne?

Pouk se je začel ob osmih in je trajal do dvanajste ure. Potem smo odšli domov na kosilo, saj v šoli nismo imeli malice ali kosila. Za malico smo s seboj nosili kakšno jabolko ali kosček kruha.

Ali ste bili v šoli pripravljeni za primer ogroženosti s strani sovražnika in kaj je bilo potrebno takrat narediti?

Zaklonišča so bila in večkrat smo slišali alarm. Enkrat smo šli tudi poskusno v klet, kjer je bilo zaklonišče, potem je bil enkrat alarm zaradi preleta letal. V kleti je bilo prazno zaklonišče, saj v njem ni bilo nobene oskrbe ali česa podobnega.

Ali ste v nemški šoli imeli kazni, če ste klepetali ali pa če ste bili umazani?

Da, kazni so bile udarci po rokah, stanje v kotu in pa oslovska klop.

Ali so bile določene kazni za določene prekrške?

Ne. Na primer: za klepetanje si šel v kot, drugače pa ni bilo nič posebnega.

Kakšen odnos so imeli nemški učitelji do učencev? Ali delali razlike med učenci?

Razlike med učenci so gotovo bile, kot so tudi danes ali takoj po osvoboditvi. Odnos do tistih, ki so bolj pihali na dušo Nemcem, je bil gotovo drugačen, kot odnos do nas, ostalih Slovencev.

Kateri učitelji so bili bolj prijazni?

Kot se spominjam, je bila učiteljica, ki nas je učila v teh petih, šestih tednih, izredno stroga. Kako se je obnašala izven šole, ne vem, ampak v šoli je bila izredno »šark«, kot se temu reče. Ko je prišla v razred, je obstala kot okamnena. Tudi pri petju, ko smo peli nemške pesmi, je imela zelo »zategnjen« obraz.

V šolo so se kasneje naselili nemški vojaki. Ali ste v tem času še imeli nemško šolo?

Da, takrat je še bila. Ko so prišli Nemci, smo še kar nekaj časa hodili k pouku. Ne vem točno, ali so bili to vojaki SS ali so bili navadni nemški policaji.

Ali so bili nemški vojaki nasilni do domačih prebivalcev?

Kot se jaz spominjam, jih mi, vaščani, nismo dobro sprejemali. Ker sem bil še otrok, o tem ne morem govoriti v svojem imenu. Vem pa, da so se starši pogovarjali med seboj ali s sosedi in jih niso marali.

Ker so bili Nemci v vasi, ni bilo to nič kaj prijetnega. Razen, kar nam je bilo prijetno, so bili to filmi, ki smo jih gledali.

Ali so nemški vojaki mogoče nadlegovali domača dekleta?

V našem kraju je bilo kar precej vojakov: Nemci, Prusi, Italijani, raztrganci... Spominjam se, da je bila ena družina (ki je ne bi rad imenoval), kjer so živela bolj odrasla dekleta, stara 18, 19 ali 20 let. Ta so se družila z Nemci oziroma s temi vojaki.

Mama nam je tudi večkrat rekla, da so vojaki »letali« za temi puncami in jih potem tudi »osvojili«. Jaz sem bil premlad, da bi to razumel, ampak po pripovedovanju so se te stvari tudi dogajale.

Ko smo šli mi otroci po vasi, je bila cela gruča vojakov, 50 ali 60. Vojaki so imeli uši in razne vrste pripomočke. Našli smo tudi gumice (kondome) in jih napihovali v balončke. Učiteljica nam je rekla, naj pustimo to svinjarijo, ni pa nam povedala, kaj je to. To smo izvedeli šele kasneje. Uši smo pa velikokrat dobili tudi otroci, ker smo šli večkrat med vojake. Včasih nam je kakšen vojak kaj dal, čokolado ali kaj

podobnega. Vem, da nam je mama potem z glavnikom česala gnide za las. To je bilo dolgotrajno česanje, da smo se gnid potem znebili.

Kako je domače prebivalstvo sprejemalo nemški režim?

Nemški režim nikdar ni bil sprejet v našem kraju. Nastal je velik odpor, zato je tudi veliko fantov odšlo v partizane. Res pa je, kot sem že prej rekel, da jih je zaradi neizkušenosti veliko padlo, ker orožja, takih in drugačnih stvari niso bili vajeni. Mladih fantov je bilo veliko, ni pa bilo zadosti tistih, ki bi jih poučili in pravilno usposobili, jim povedali, kje so pasti bojevanja. Tako so včasih ti mladi fantje padli direktno v naročje strojnicam.

Kako je bil spremenjen razred v času nemške šole?

Razred je bil tak kot razred. Bila je slika s Hitlerjem. Drugače pa je bil razred pust. Ni bil tako pisan kot danes. Ne spominjam se tudi, da bi imeli kakšna praznovanja. Mogoče je moral biti to le božič in novo leto. Edino obrežje, ki je bilo nemško, je bil Hitlerjev dan.

Kaj pa počitnice?

Normalno so bile. Nekje junija se je nemški pouk v šoli končal in septembra spet začel. Drugače je bil pouk od ponedeljka do sobote.

Kako so zgradbo preuredili s prihodom nemških vojakov v šolo?

Da, spodaj so jo preuredili v bunkerje. Spodnja okna so bila kot nekakšne line. Ta okna so še vedno tam, če se dobro spominjam.

Kaj in s kakšnimi pripomočki ste se v nemški šoli učili otroci?

Kakšnih bistvenih pripomočkov ni bilo. Kateder je bil, potem smo imeli tablice, drugače pa svinčnik in zvezek. Radirko si imel ali pa je nisi imel. So jih pa imeli učitelji in smo si jih potem narezali.

Kako so učitelji vzpostavili red in disciplino v razredu?

Red so naredili s strogostjo. Tako so nas prestrašili, da smo se vsi držali reda. Ne tako kot danes. Red in disciplina je bila zelo ostra. Zelo hitro so jo izpostavili. Nemška učiteljica je avtoriteto imela. Kakšnega večjega razgrajanja po stopniščih in po hodnikih ni bilo. Držali smo se bolj v razredih.

Ali so nemški učitelji tudi ocenjevali znanje učencev?

So. Kot se jaz spominjam, so bile ocene ravno obratne, tako da je bila ena odlično. Jaz sem že iskal to spričevalo, a zgleda, da ga mi v prvem razredu nismo dobili. Višji razredi so imeli normalne ocene.

Od predmetov smo imeli samo nemščino, matematiko in risanje. Višji razredi pa so imeli še prirodoslovje, zemljepis in še nekatere predmete, kot jih imate danes. Največji poudarek je bil na nemški državi in nemški zgodovini. Njihovo znanje so tudi ocenjevali. Prikazovali so tudi fronto in ofenzive, kar smo gledali na filmu. Vse so prikazali s svojimi očmi, kako zmagujejo, čeprav je bilo že takrat, leta 1943-1944, očitno, da jim ne gre vse gladko.

Kakšno hrano ste jedli med vojno? Česa vam je primanjkovalo?

Pri nas smo imeli domačo, kmečko hrano: žgance, polento, repo in podobne reči. Meso je bilo takrat samo za velike praznike, ker ga tudi ni bilo. Veliko mesa in masti je bilo razdanega partizanom. Olja takrat nismo poznali, vsaj pri nas ne. Prave kave tudi še ni bilo. Mama je samo pripovedovala, doma je bila iz bogate družine, da so pri njih včasih, za velike praznike, zmleli pravo kavo. Drugače smo pili belo kavo iz praženega ječmena.

Kako ste bili med vojno oblečeni učenci?

Mi smo bili vedno bolj slabo oblečeni. Vedno sem imel kratke hlače z naramnicammi in nogavice. Oprani smo bili vedno, to je bilo vse v redu, samo na hlačah je bila včasih krpa pri krpi. Velikokrat nas je tudi zeblo. Denarja ni bilo za puloverje, tako da nas je dobro premrazilo. Čevlje, rekli smo jim gojzerji, so

bili iz kravjega usnja. Bili so zelo trdi in če si stopil v vodo oziroma jih namočil, so se premočili in nas je zelo zeblo. Rokavic skoraj nismo poznali. Pozimi smo šli na smučanje na bregove, potem pa smo prišli domov vsi premrazeni in prezebli. Spominjam se, da sem imel ozeblin na nogah vedno veliko, pa na petah in rokah. Mama je vedno rekla, da ozeblina ven vzame sveže zapadli suh sneg. Po njem smo potem vsi cepetali. To je pomagalo in je bila kar dobra terapija. Drugače je bilo pa težko. Otroci smo bili revni in smo v šolo, in ne samo med vojno, tudi po vojni, hodili bosi od velike noči pa do 15. oktobra. Večina učencev, šolarjev je bila bosih, ker doma ni bilo denarja za čevlje.

Koliko orožja je bilo prisotnega med vojno v vsakdanjem življenju?

Spominjam se, da je bila pri nas dolgo časa ena puška. Potem je puška prešla, saj jo je sestrična odnesla partizanom. Prej pa smo jo imeli pod podom za nekako obrambo.

Ali se spominjate kakšnih veselih ali žalostnih dogodkov med vojno, ki so doleteli učence jarške šole?

Najbolj smo bili veseli, ko je zgorela šola. Takrat je bila vesela cela vas. Vsi učenci, ki smo hodili takrat v šolo, smo od veselja skakali in vriskali. Potem nam ni bilo treba hoditi v šolo skoraj celo leto.

Kako so šolski otroci preživljali prosti čas izven šole v obdobju vojne?

Otroci smo imeli lesenega konjička, ki se je gugal. Tega je vsako leto nekdo dobil. Vedno so ga dali obnoviti, potem pa ga je spet Miklavž prinesel. Tako je bilo približno deset let, dokler se konjiček ni čisto uničil. Deklice so imele punčke, sešite iz cunj. Potem smo se šli družabne igre, na primer ravbarje in žandarje, potem smo kar napovedali vojno, ena vas drugi. Včasih smo se potem tudi s kamni obmetavali. Imeli smo tudi lesene puške, ki smo jih nekako izdelal. Pozimi je bilo veliko veselja s kepanjem. Zbrala se je cela vas in smo se kepali. Tudi zares, ampak večkrat samo za igro. Pod našim kozolcem smo imeli nekakšno gledališko skupino, kjer smo uprizarjali družabne igrice: moji bratje in sestre, pa tudi sosedje. Bilo nas je kar precej in smo uprizarjali kratke igrice ali skeče, bi danes rekli. Včasih smo si naredili tudi tombole, da smo potem dobili kakšen tolar ali krone. Proti koncu vojne smo imeli cele vreče kron, samo vredne niso bile pa nič.

Kdaj je bilo med vojno najbolj nevarno?

Najbolj nevarno je bilo enkrat pri našem kozolcu. Vračali so se ameriški oziroma britanski avioni. Na Mengeškem polju, na cesti Rodica-Mengeš, pa je bil dolg vlak. Takrat je bilo streljanja še in še, ko so šli zavezniški avioni proti Avstriji. Vsi avioni so leteli v skupini.

Enkrat so bili Nemci pijani in so metali ročne bombe. Mi smo jim rekli »šlibarce«. Za hišo je bila ena kotanja in tam je metalo zemljo ven.

Spominjam se tudi mojega kolega Petra, ki je našel ogromno teh bomb med vojno in po vojni, otroci pa smo gledali, kaj je to. Peter je v Preserjah ali v Radomljah našel eno lušno »kanglico«. Stal sem tam na cesti in ga vprašal, kaj ima, on pa je rekel: »Poglej, kako je luščna kanglica. Domov jo nesem, da jo bomo imeli za vodo.« Potem je šel pa naprej in pri kapeli se je spotaknil. »Kanglica«, ki je bila italijanska bomba, je padla na tla in jo je razneslo. Jaz sem bil stran približno 15 metrov. Potem so leteli tisti šlibarji na vse strani. Mene niso zadeli, njega pa precej. Imel je srečo, da niso šli bolj v njega, saj bi bil gotovo lahko mrtev. Tako se je vse skupaj dokaj srečno končalo.

Stvari so bile zelo hude. Tudi propagande je bilo veliko, tako da so nas strašili, da nas bodo vse pobili: eni, drugi ali tretji. Takrat je kar precej krajanov zapustilo naše kraje. Reka izseljencev je šla v Avstrijo, na podeželje, seveda preko prelazov. Ta reka se je valila približno tri tedne nepretrgoma, dan za dnem, noč za nočjo. Vozovi, cize, zadaj pa ljudje, ki so peljali svojo kramo, ljudje, ki so hoteli oditi, da jih ne bi ubili. Moj oče pa je odločil, da bomo mi ostali tukaj. Tako smo potem tudi ostali.

Kje so bili Nemci prisotni v Domžalah?

V Domžalah je bilo kar nekaj teh postojank, ki so bile vojaške. Rekel sem, da je bila taka postojanka v Jaršah. Najhuje je bilo v Kamniku, ker je bil gestapo, pa tudi na Homcu. Med vojno smo spadali pod homško občino. Mojega brata Stanka, ki je umrl 1943. leta, nismo smeli pokopati v Mengšu, kjer imamo družinski grob, ampak smo ga morali odnesti na Homec.

Takoj, ko se je začela vojna, smo bili mi otroci v Zlatem Polju. Mama je rekla, da je tam bolj varno. Leta 1942, ko je bilo Zlato Polje požgano, je stari oče odšel v partizane. Ostale domače pa so Nemci takrat zajeli in jih odpeljali v Goričane, kjer je bila nemška postojanka, potem pa v Nemčijo. Stara mama je bila takrat nekaj časa pri nas.

V avgustu smo okopavali repo pri tistem kozolcu, o katerem sem prej govoril. Prišlo je neurje in stali smo pod kozolcem. Potem je mama rekla, da gresta s staro mamo naprej delat in sta šle nazaj na njivo, da bi okopavale. Naenkrat pa je strela udarila v staro mamo in jo pokosila. Šli smo hitro po cizo, očeta ni bilo takrat doma, in jo odpeljali v Domžale, vendar je bilo že prepozno in je umrla. Potem so rekli, da je strela udarila vanjo, ker je imela velike zlate uhanе. Midva z bratom sva bila samo pet metrov stran od nje, mama pa še manj, a nobenemu od nas ni bilo nič. Potem smo tudi staro mamo pokopali na Homcu.

Kako se je takrat živelo? V kakšnem je jeziku se je govorilo v različnih ustanovah?

Doma in v kraju smo govorili slovensko, razen nekaterih izjem, kjer so se zelo držali tiste nemščine. V Jaršah smo imeli dve trgovini in povsod se je govorilo normalno slovensko. V cerkvi so bili laicalisti, ki so govorili slovensko, maša je bila tako latinska, pridiga pa slovenska, kot se spominjam. Na občini in v uradih so bili pa tolmači.

Ali imate še kakšen ta denar, ki je bil takrat?

Ne. Veliko ga je bilo, tudi nemškega, predvsem pa kron, a danes ga ni nikjer več.

Ali so bile med vojno kakšne prireditve (veselice, zabave) in kako so izgledale?

Kar se jaz spominjam, zabav med vojno ni bilo. V Domžalah je bil kino, dokler potem ni bil tudi ta poškodovan. Ne spomnim se, da bi bile kdaj kakšne veselice. Po vojni je bilo pa tega kar precej.

Ali so partizani pogosto obiskovali hiše in ali se je vedelo, katere hiše so bile za partizane?

Da. Točno se je vedelo, katera hiša je za partizane in katera za Nemce. Še mi otroci smo vedeli. Odraslim smo radi prisluhnili. Pri nas se je zvečer zbralo pet ali šest gospodarjev, potem ko so opravili delo v hlevu. Sedel sem nekje v bližini in poslušal, ko so se pogovarjali o takih in drugačnih stvareh. Govorili so o vojni, o tem, kdo, kam in zakaj je šel kdo v partizane, zakaj je šel drugi v nemško vojsko, zakaj tretji spet drugam, zakaj hodijo vaška dekleta z Nemci... Premlevali so te aktualne stvari. Nekaj ljudi pa je bilo takih, da so se celo vojno skrivali v bunkerju in so se bali enkrat Nemcev, enkrat partizanov. Po vojni pa so še pravi čas prestopili na pravo stran in so bili potem tako rekoč vaški.

Kako so postopali do domačinov?

Kot se spominjam, kar sem imel jaz opravka z njimi, je bilo v glavnem takrat vse dovoljeno. Mlajši so šli vsi v partizane, nekateri so bili mobilizirani v nemško vojsko, potem so začeli partizani mobilizirati 50 in 60 letnike. Enako je bilo z mojim očetom. Očeta sicer niso nasilno odvlekli, a žal je moral iti borbo za osvoboditev.

V kakšnem stanju so bile takrat ceste, prometnice in železnice?

Železnica Ljubljana-Kamnik se ni kaj dosti spremenila, postaja je bila tudi v Grobljah. Po železniški progi Jarše-Kamnik smo se peljali normalno, mogoče malo počasneje kot danes, ampak vlak je vozil. V glavnem so bili živilski vagoni tudi za prevoz ljudi. Vagoni so bili slabi, vse je pihalo, ogrevanja ni bilo. Danes se je vlak posodobil in je drugače, kot je bilo takrat. Ceste so bile vse makadamske, asfalta namreč še nismo poznali. V jesenskem in spomladanskem času, ko je bilo deževno vreme, so bile velike luže v makadamu. Nekaj je bilo avtomobilov, večinoma pa so vozili po cestah vozovi, ki mi smo jim rekli parizarji. Vse stvari so vozili takrat z vozovi.

Ko so konec 19. stoletja gradili železniško progo, so se Mengšani uprli, ker so se bali, da bi prevozniki izgubili delo. Potem so delo vseeno izgubili, vozili so samo v Jarše na vlak, prej pa so vozili tudi do Ljubljane. Takrat je bilo veliko konjev in cestarji, ki so skrbeli za makadamske ceste, so pobirali tudi konjske iztrebke. Glavne ceste so bile takrat kar dobro vzdrževane, vaške ceste pa malo slabše. Kar nekaj

domačinov je bilo, ki so pomagali pri vzdrževanju vaških cest. Tudi moj oče je pomagal nasipati, potem pa smo mi, otroci, tisto kamenje raztrosili. Drobnega peska ni bilo, bil je samo prod.

Ali so med vojno kmetje v enaki meri obdelovali polja in ali so se poljščine kaj spremenile?

Ni se kaj dosti spremenilo. Kmetje so normalno obdelali svoja polja. V našem koncu je bilo vse obdelano. Hrana je šla takrat predvsem za partizane, res pa je, da je bilo pridelka manj, ker ni bilo umetnih gnojil. Šele proti koncu vojne so prišla dušikova gnojila. Košnja je bila dvakrat letno. Vsaka hiša je imela vsaj enega prašiča.

Ali je bilo veliko ljudi izseljenih in kam so jih izselili?

Da, kar nekaj družin je bilo izseljenih. Izseljeni so bili Pirnatovi, ker je šel eden k partizanom. Nemci so jih obkolili in noben ni mogel ne notri in ne ven. Vem, da mi je takrat mama dala neko hrano, da sem jo nesel izseljencem, da so jo vzeli s seboj. Ostal je takrat samo en sin, ki ga takrat ni bil doma. Star je bil toliko kot jaz in je tudi hodil v nemško šolo. Bila sva sošolca. Ker pa je bil zelo slaboten, je potem umrl.

Izseljeni so bili tudi Kofunikovi. Mlinar iz sosednjega mlina je prišel na obisk h Kofutnikovim, ko so prišli Nemci, ki so iskali njega. Potem so ga na pragu ustrelili, kar smo videli tudi otroci. Padel je čez prag in bil takoj mrtev. Zato so potem Kofutnikove izselili.

Izseljenih je bilo še nekaj družin, natančno ne vem, koliko. Tudi od mojih staršev starši so bili pa tudi izseljeni.

Kaj se je zgodilo s hišami, katerih prebivalce so izselili?

Najprej so jih zapečatili. Pri Kofutnikovih je bila potem postojanka, pri Pirnatih pa je ostalo prazno. Ko so prišli domov, je bila hiša nepoškodovana, čeprav v slabem stanju.

Zakaj menite, da so partizani požgali jarško šolo?

Jarško šolo, železniško postajo, pa kulturni dom in grad so partizani požgali, ker so se tam zbirali Nemci. V šoli so bili res Nemci, kulturnega doma in železniške postaje pa ne bi bilo treba požgati. A takrat je bila takšna tendenca, da so požigali...

Ali je bila šola v času požiga prazna? Kako se spominjate tega dogodka?

Šola je bila prazna. To je bilo ponoči. Ne vem sicer, kako je bilo z vojaki, ki so bili nastanjeni v šoli ali so se razbežali ali ne in kakšna je bila borba. Mislim pa, da kakšne velike borbe ni moglo biti. Je pa gorelo precej dolgo časa. Ko smo zjutraj vstali, nam je ata povedal, da šola gori. Takoj smo jo šli pogledat. Malo manj kot cela vas je bila že zbrana tam, gasili so z vedri vode ali samo gledali. Tisti in naslednji dan je potem vse še tlelo.

Koliko opreme in zgradbe je takrat pogorelo?

Pogorelo je kompletno ostrežje in stropi, ki so bili leseni. Stene so še ostale. Po vojni so najprej obnovili šolo, kasneje pa še kulturni dom oziroma združni dom, to je bilo že v tretjem razredu, nazadnje je prišla na vrsto še železniška postaja. Grobeljsko poslopje so sanirali duhovniki sami.

Ali ste otroci potem, ko je šola pogorela, hodili kam drugam v šolo?

Ne. Potem, ko je šola pogorela, nismo hodili več v šolo. Ponovno smo začeli po koncu vojne, maja leta 1945. Pouk smo imeli v zasilnih prostorih v Grobljah, tam, kjer ni bilo požgano. To je bila ena učilnica za 1. in 2. ter 3. in 4. razred skupaj, dopoldne in popoldne. Tako je bilo leta 1945 in 1946, potem pa je bila jarška šola že obnovljena.

Kdaj in kako ste izvedeli, da je druge svetovne vojne konec?

Po pripovedovanju. Malo bolj premožni krajani so imeli radio, kjer slišali to novico iz Londona. Pri nas radia nismo imeli. Potem so se odrasli zvečer o tem pogovarjali, mi otroci pa smo vlekli na ušesa. Rečeno je bilo, da je bilo maja konec vojne. Ni pa se točno vedelo kdaj. Potem je prišel 9. maj. V Zgornjih Jaršah

pri tovarni Induplati je bil velik, prostoren prostor, kjer so naredili veliko veselico. Bilo je veliko ljudi in zelo slovesno. Tisti s pištolami so malo tudi streljali, pa plesali so, pili in jedli.

Po koncu vojne je šola še bolj propadala. Ker ni bila zaščiten, jo je veter, dež in sneg še bolj poškodoval. Obnova je bila kar dolgotrajna. Takrat, ko so jo obnovili, je bilo malo veselice na cesti. Pred njo so izkopali približno štiri metre globoko jamo in vanjo postavili mogočen mlaj. Za to otvoritev je bila potem velika slovesnost. Mislim, da je potem profesor Prešeren tudi govoril na otvoritvi.

6. POGOVOR Z MAJDO KRIŽNAR IZ SREDNJIH JARŠ (roj. SMOLE na Rodici)

Pri pouku nemški učitelji niso smeli uporabljati slovenskih besed. Kako ste jih potem razumeli in se kaj naučili?

Nismo se dobro razumeli, saj nismo vedeli, kaj je nemško in kaj slovensko. Peli smo pesmi, s katerimi smo začeli pouk. Da pa se je pesem zapela, smo se jo morali naučiti. Potem smo jo morali po posluhu in besedah, ki smo jih poznali, zapeti. Učili se nismo ne nemške slovnice, ničesar. Učili smo se le računati, tiste osnovne račune za prvi in drugi razred, ko sem jaz hodila v nemško šolo. Med odmori nismo smeli govoriti slovensko, če nas je poslušala učiteljica. Mene je učila učiteljica Jožefa Švarc. Bila je zelo stroga in agresivna. Tepla nas je za besede, ki smo jih izgovarjali v slovenščini. Če je nismo ubogali, nas je spet tepla. Ker je otroci nismo marali, smo ji dali vzdevek Švrkla in tako je noben ni imenoval drugače kot s to besedo.

Ali ste bili tudi vi kdaj tepeni?

Da, seveda, tudi jaz sem bila tepena. Enkrat sem bila tepena, ker nisem hotela držati roke gor pri pozdravu Hitlerju. Učiteljica je enega učenca pretepla pred razredom, pa se nam je vsem to zdelo hudo. Ker zato nisem hotela držati roke gor pri pozdravu Hitlerju, je še mene nabila z metrom po rokah. Nato me je peljala v vežo, tam pa je bil nemški ravnatelj, katerega nisem dobro poznala. Ne vem, ali se ga je ustrašila, ampak naprej me ni več tepla. Mislim, da smo bili vsi otroci tepeni.

V šolski kroniki piše, da so se nemški učitelji dobro oskrbeli v naših trgovinah. Ali so bile takrat cene izdelkov v naših trgovinah nižje kot v Avstriji oziroma Nemčiji? Kako so bile takrat, tik pred 2. svetovno vojno, založene naše trgovine? Kje so bile trgovine v bližnji okolici? Ali so ljudje kdaj kakšno stvar tudi ukradli?

Ne verjamem, da bi ljudje v kraju, kjer smo bili mi, ali pa v okolici Domžal, kaj dosti stvari skrili. Obleko si že kupil in jo shranil za več let. Takrat namreč in vsa štiri leta kasneje ter še dolgo časa po vojni nismo upoštevali mode. Obleko smo nosili drug za drugim in tudi čevlje, dokler niso razpadli ali pa jih nismo prerasli. Mogoče je kdo kakšno stvar spravil, da bi si kdo kaj prisvojil ali ukradel, pa ne morem reči. Takrat je bila trgovina z živili pri naših sosedih na Rodici, pri gospodu Koželj Avgustu. Ta trgovina je bila tam še dolgo časa po drugi svetovni vojni. Bila je trgovina s prehrano in kot otrok nisem nikoli slišala, da bi kdo v njej kdaj kaj ukradel.

Mi nismo imeli stikov niti vpogleda o krajih izven Slovenije. Prvič smo bili okupirani in transportirali so samo tiste, ki so jih izselili v drugo državo. Doma pa smo morali pač preživeti, kakor se je dalo. Preživljali smo z delom na polju, z domačo vzrejo prašičev, kjer so imeli krave tudi z mlekom. Tudi vsi drugi smo hodili h kmetom po mleko, saj ni bilo pakiranega mleka, maščobo in meso pa smo kupovali sproti, saj smo imeli na Rodici tudi mesarijo. Nikoli nismo kupili več kot kilogram mesa. Bilo je že veliko, če smo imeli denar za kilogram. V naši družini nas je bilo šest in spominjam se, da če me je mati poslala po meso, ga nikoli nisem prinesla več kot pol kilograma. Nismo bili izbirčni, jedli smo vse, kar je bilo in kar se je doma pridelalo. Avstrija in Nemčija sta nam bili tuji in za deveto goro.

Ali se spominjate dneva, ko je učitelj Oskar Schmid vse slovenske knjige zakuril na šolskem vrtu?

Učitelja se ne spominjam, saj takrat še nisem hodila v šolo. Spominjam pa se, da so knjige zažgali. Da so se tiste knjige uničile, smo namreč vedeli vsi v kraju. Mi nismo mogli nič narediti, razen če je kdo katero

vzel in jo nesel domov, če ga niso našli. To niso bile samo šolske knjige, ampak so bile razne druge knjige, tudi čtiva, berila, romani, ... in skratka vse, kar je bilo napisanega v slovenščini.

Kako se spominjate učiteljic Huberte Lippe (učila je leta 1941) in Jožefe Švarc (učila je od 1942 dalje)?

Ko sem bila jaz vpisana v 1. razred (v šolskem letu 1942/1943), me je učila Huberta Lippe. Bila je sprejemljiva učiteljica za tisti čas, saj nas ni tepla in ni vpila na nas. Bolje se spominjam 2. razreda. Prišla je nova učiteljica Jožefa Švarc. Bila je izrazita, nemškutarska ženska, zelo majhna in drobna. Imela je dolge lase. Bila pa je brezkompromisna, nedosegljiva, stroga, agresivna, ... Prišla je v zelenorjavi avstrijski uniformi, s klobukom na glavi. Takrat je bilo v razredu bolj hudo in zato smo bili še toliko bolj veseli, da je leta 1944 šola pogorela.

Ali ste se šli takrat, ko je šola pogorela, učiti na kakšno drugo šolo?

Ne, pogorela je namreč spomladi in do začetka novega šolskega leta nismo imeli nobenega pouka. Nihče nas ni napotil v drugo šolo, nihče ni rekel, da moramo otroci iz krajev, kjer so bile šole požgane, kam iti. Spominjam se, da so nas konec leta 1944/1945 vpisali za kratek čas v domžalsko šolo, današnjo OŠ Venclja Perka.

Kateri nemški pouk je bil za otroke oziroma za odrasle prebivalce obvezen ali neobvezen: pripravljalni tečaj, večerni tečaji za odrasle, ...?

Spominjam se samo, da smo morali otroci v šolo k pouku hoditi obvezno, pa tudi na proslave, ki jih je imela šola, na priprave na kakšen praznik (npr. za firerjev rojstni dan aprila). Drugače se ne spomnim, da bi v domačem kraju organizirali kaj več izpopolnjevanja v nemškem jeziku. Mogoče je bilo to v višjih razredih, ampak jaz tega ne vem.

Kaj ste se v nemški šoli učili? Ali ste se igrali tudi igre?

Veliko smo se igrali, a se ne spominjam več kako. Igrali smo se »gnilo jajce«, »ali je kaj trden most« in takšne igre, ki so bile takrat v modi za otroke. Igrali smo se tudi z žogo. Učili pa smo se samo petje in nemške besede, pisali smo bolj malo, saj nismo znali. Če smo se pogovarjali, smo morali preprosto besede znati, saj ni bilo prevoda. Učili smo se še računstva, deklamacij, telovadbe in ničesar drugega.

Katere pripomočke ste uporabljali pri pouku?

Zvezek, svinčnik in nemško knjigo za prvi razred.

Ste imeli mogoče tudi kakšne ocene?

Ja, najboljša ocena je bila 1, najslabša pa 5. Če si bil pri tabli, ti je učiteljica povedala, kakšno oceno si si zaslužil. Jaz se ne spominjam nobenega spričevala, saj ga v rokah tudi nikoli nisem imela.

Ste vsi izdelali razred?

Sploh ni bilo problema, saj smo enkrat imeli pouk, drugič spet ne.

Ali se spominjate kinopredstave (bili sta dve za otroke in ena za odrasle). Kakšna je bila vsebina filmov?

Spominjam se, da so leta 1944 v Sokolskem domu v Domžalah predvajali filme. Vse vsebine so bile o pohodu nemških firerjevih vojakov, o sprevedih na različnih srečanjih s firerjem, o pozdravih firerju in zračne borbe. Ničesar drugega niso prikazovali, kot samo deželo na drugi strani Alp, torej Bavarsko. Kaj je bilo za odrasle, se ne spominjam.

Kako se spominjate nemških vojakov, ki so se v šoli nastanili leta 1944? V šolski kroniki piše, da je bila šola takrat obdana z žično oviro. S kakšno?

Ko so se vojaki naselili v šolo, je bila žična ovira samo pri vhodu v šolo. Vhod je bil takrat iz cestne strani, sedaj je tam zazidano. Spodnja okna so zazidali tako, da so imeli strelne line (ena majhna luknjica je bila za puško). Ves spodnji del je bil tako popravljen. Kje so vojaki stanovali, ne vem. Mi smo imeli samo en razred, ker sta takrat obstajala samo dva razreda (dva prostora za učenje otrok). Stanovanje je bilo, podstreha

tudi. Ne vem tudi, koliko je bilo vojakov. Mislim, da so bili vojaki v šoli do takrat, ko je šola pogorela. Takrat je pogorela tudi sosedova hiša, saj je bila lesena in s slamo krita, tako da se je hitro vnela.

Ponoči 22. 3. 1944 je bila šola požgana. Kako se spominjate tega dogodka? Kako je šola izgledala po požigu?

Mi, otroci, smo bili vsi veseli, da je šola pogorela. Ni nam bilo treba več hoditi v nemško šolo. To je bil prvi kamen, ki se nam je odvalil od srca. Sploh nismo mogli verjeti, da je to resnica. Streha je bila čisto uničena, prvo nadstropje tudi, spodnji del hiše pa je ostal. Tako je ostalo do leta 1945, ko so bili Nemci premagani.

Kako ste izvedeli, da je šola pogorela?

Saj smo bili vendar čisto zraven. Ponoči tega nismo videli, šli pa smo potem podnevi pogledat. Zvedeli smo drug za drugim, saj je bilo le okrog 300 metrov od šole do doma. V vasi se hitro vse izve.

Kako so vaščani pomagali partizanom?

V vasi smo skoraj vsi vedeli, od otrok do odraslih, kdo pomaga Osvobodilni fronti. Noben ni temu rekel drugače kot Osvobodilna fronta. Brez javnega pogovarjanja je šla vsa pomoč od hiše do hiše. Tam, kjer so hoteli pomagati partizanom, so jim dali hrano, drugje so pomagali z drugačnimi obvestili, npr. kje se giblje nemška vojska, kaj se dogaja, ... To se je prenašalo od ust do ust. Takrat namreč ni bilo radia, televizije, snemalnih naprav, itd. Seveda pa smo kljub temu vedeli, kaj se dogaja. Mogoče v detajle ne popolnoma, kako poteka, ampak da se nekaj dogaja, pa gotovo.

Jaz sem bila med okupacijo, v času, ko ni bilo šole, pri teti in stricu v Mengšu. Tudi tam smo točno vedeli, kako se gibljejo partizani, kdaj prihajajo, kdaj bo treba pripraviti hrano, da se jim malo postreže, saj biti stalno v gozdu brez hrane in obleke je težko. Drugače partizani ne bi mogli preživeti. Vedeli smo tudi za kurirje. Da dobi nekdo neko obvestilo, navodilo, nekaj, kar je treba prenesti do drugega kraja, smo bili raje tiho, pa čeprav smo vedeli. To je bil namreč nek notranji odpor. Otroci nismo nikoli kaj dosti razglabljali o tem. O tem se ni govorilo javno, tako, da bi vsi vedeli, pa tudi Nemci so kontrolirali. Vse ljudi so spravili na eno dvorišče, nato vse pregledali in takrat smo bili vsi čisto tiho in čisto trdi od strahu.

Kako je potekala mobilizacija zavednih Jaršanov v partizane?

Na silo mobiliziran, kot jaz vem, ni bil nihče. Takrat sem bila še mlada, vseeno pa dobro vem, da so zavedni fantje odhajali v partizane. Bili so prepričani, da nam okupator ne prinaša nič dobrega. Vedeli so, da je potreben nek odpor, da je nekaj treba narediti, mogoče sprva niti ne proti okupatorju, ampak že samo, da se umakneš pritisku tujega naroda oziroma tujih vojakov.

Fantje so bili že zelo mladi mobilizirani v nemško vojsko. Tam so bili izpostavljeni velikim borbam in hudim naporom. V nemški vojski so bili iz vseh okupiranih držav v okolici Nemčije. Borbe so bile hude in mislim, da so se fantje prav zaradi tega odločali, da gredo raje v partizane kot v nemško vojsko. Takrat je veliko fantov prestopilo v odporniško gibanje, kot so rekli Osvobodilni fronti. To je bilo osvobodilno gibanje proti okupatorju, kot smo takrat vedeli otroci in odrasli. Lahko, da je imel kdo še kakšne druge ambicije ali kakšna druga pojasnila. Vem pa, da je bilo zelo malo organizirano. Da bi veliko ljudi vabili v te čete, tega ni bilo.

Kje je živela 90-letna ženska Rakovec? Se spominjate, kaj se je dogajalo okoli šole leta 1944, ko so bili v njej nastanjeni vojaki?

Mi smo rekli po domače pri Rakobl'c. To je bila res stara ženička, drobna, revna. Živela je v majhni leseni hiši, kot je še sedaj Kofutnikova hiša v Srednjih Jaršah. Hiša je bila s slamo krita in je mejila skoraj na ograjo šole. Ograja je bila takrat že postavljena, tako kot je sedaj, kjer je prostor za igranje košarke. Imela je tudi gospodarsko poslopje.

V zimi pred požigom jarške šole so pri nekem obstreljevanju na streho te hiše padle iskre in zanetile ogenj. Starejši ljudje so kasneje pripovedovali, da so Nemci spustili nekaj rafalov proti hiši in starki niso pomagali. Rešila se je sama. Šla je v mlin k Slabičevim in mislim, da je tam živela do svoje smrti. Ne vem pa, koliko je bila stara, ko je umrla. Takrat so bile vse ženske videti stare, tudi če so imele šele 60 let. Imele so

namreč drugačno nošo, vse so bile v rutah, da v dolgih krilih, zato je bilo težko oceniti, koliko je katera stara. Da pa bi se kaj dogajalo okoli šole leta 1944, ko so bili v njej nastanjeni nemški vojaki, ne vem.

Katere hiše v Jaršah in na Rodici so Nemci izselili, katere požgali?

Na Rodici so požgali Zalarjevo hišo (v knjigi jo imenujejo Fajfarjeva hiša), kjer je bil doma Ludvik Šimenc - Zalarjev. Ne vem pa, ali je bil izseljen ali se je umaknil. V Jaršah pa mislim, da od Nemcev ni bila požgana nobena hiša. Izselili pa so učitelja Rožiča in njegovo družino, Pirnatovo družino iz Srednjih Jarš.

Katerih zanimivih (žalostnih ali veselih) dogodkov se spomnite iz obdobja 2. svetovne vojne?

Veselih dogodkov je bilo zelo malo, več je bilo žalostnih. Žalostni so bili:

- streljanje talcev pred tovarno Induplati,
- streljanje talcev v Domžalah v gramozni jami in tudi za Šumberkom,
- stvari, ki so se dogajale, kadar so aretirali kakšnega kmečkega očeta ali drugega domačina.
- Žalosten dogodek je bil, ko je moral moj oče iti na prisilno delo na Jesenice, tako smo doma ostali do konca vojne brez njega.

Otroci smo se družili v skupine in smo manj občutili nemški pritisk kot starejši. Veseli smo bili, tako kot vsi otroci, ki se radi potepajo po vasi.

Ali se je vedelo, katere hiše so delale za belogardiste? Kje je bila v bližini belogardistična postojanka?

Belogardistična postojanka je bila v Domžalah, v rumeni stavbi za avtobusno postajo. V spodnjih delih stavbe so bili zaporji, kamor so zapirali domačine, ki so bili izdani, ker so sodelovali z OF. Tam je bil zaprt tudi učitelj Vencelj Perko, ki je bil potem kot talec ustreljen pod Šumberkom. Višja belogardistična komanda je bila v Kamniku. Ob večerih so belogardisti nagovarjali domačine, da bi pristopili k njim, da bi stražili njihovo imovino npr. mlin. V vasi je bil sem pa tja kdo pri belogardistih. Bili so tudi sosedovi, Vadamovi, čeprav je bil oče zelo dober in je dal veliko tudi za partizane. Verjetno je nanje pritiskalo sorodstvo, da so morali biti na tisti strani. Pri hiši so imeli veliko otrok, vendar se jih domačini nismo bali. Med vojno, ko je bila šola požgana, je starejša sestra Marica zbrala skupino otrok in jih učila verouk. Po vojni so se izselili. Marica je pred leti prišla iz Argentine in sedaj živi v Radovljici.

Belogardisti ali Nemci so občasno zaprli del ceste in delali preiskave. Od ljudi so hoteli izvedeti, kje so doma, kje so bili, zakaj hodijo tam, kaj se dogaja v kraju. Če je bil kdo izdan, pa so hišo hitro obkolili, jo zasedli in ljudi odpeljali na belogardistično postajo v Domžale, kjer so jih zasliševali, pretepali, ustrahovali, potem pa izpustili ali pa zaprli in ob priliki ustrelili kot talce. Belogardisti, pa tudi Nemci, so vedno rekli: »Če boste sodelovali s partizani, boste enako končali tudi vi!«

Kaj se je v kraju in okolici dogajalo v zvezi s partizani, se je zelo hitro razvedelo, vendar je vse ostalo v družinskem krogu. O belogardističnih akcijah pa domačini nismo vedeli veliko.

Kako pa so delovali partizani?

Na območju Rašice je delovala Likvidacijska rašiška četa, ki je ščitila ljudi, ki so delali za partizane. Če je bil kdo izdan, so mu predlagali, da naj gre v partizane. Izdajalce pa so pobijali. Nad Mengšem na Gobavici je jama Sapnica, kamor so po likvidaciji zmetali trupla ubitih izdajalcev ali belogardistov.

Kakšno je bilo življenje med vojno?

Bilo je težko, a smo bili bolj povezani in prijateljski med seboj. Poslušali smo Radio London, da smo izvedeli, kako se odvija druga svetovna vojna. Veliko smo se pogovarjali med seboj. Sosea je znala nemško in nam je prevajala novice. Vse je potekalo na skrivaj.

7. POGOVOR Z JANEZOM PIRNATOM IZ SPODNJIH JARŠ

Ko se je naša mentorica Vilma Vrtačnik Merčun hotela po telefonu dogovoriti za najino srečanje z Janezom Pirnatom iz Spodnjih Jarš, je ta pogovor odklonil, češ da je zgodovina zapisana, kakor so po vojni hoteli vladajoči in da je sedaj noče več pogrevati. Kljub temu je učiteljica zapisala nekaj informacij, ki jih je v razgovoru povedal gospod Janez Pirnat. Besedilo ni avtorizirano, je pa zanimivo, ker prikazuje drugo stran zgodovine, ki ni enaka uradni zapisani zgodovini, predvsem v zvezi s požgano leseno hišo poleg šole in krivic, ki so se ljudem dogodile. Meniva, da bova s tem dali bolj popolno informacijo o življenju med drugo svetovno vojno, ki odpira nove poglede na razlago dogodkov.

Janez Pirnat je leta 1940 zaključil osnovno šolo v Jaršah. Poučevala sta ga **Angela Janša in Viljem Rožič**, oba sta bila zelo dobra učitelja. Leta 1941, ko se je začela druga svetovna vojna, je Janez živel pri teti Pavli Slabič, por. Zalaznik in stricu Lojzetu Zalazniku, ki sta imela v najemu Bedenikov (Slabičev) mlin. Leta 1943 so Nemci Pirnatove **izselili v Nemčijo**, ker so imeli dva sinova pri partizanih. Z domačimi je moral tudi Janez Pirnat, tako da o nadaljnjih vojnih dogodkih med vojno v domačem kraju ve le po pripovedovanju tete in drugih domačih.

V jarški šoli je živelo približno šest ali sedem **nemških vojakov**. To so bili mladi nemški mobiliziranci. Štirje so stražili šolo, ostali pa so opravljali razna druga dela v zvezi z orožjem itd. Spodnja okna so zazidali, imeli so le ozke strelske line, iz katerih so gledale puške stražarjev.

Učitelj **Viljem Rožič** je bil skupaj z ženo izseljen takoj v začetku vojne, njuna otroka Vilko in Marinka pa sta zbežala, Marinka v Ljubljano, Vilko pa se je skrival dva meseca v sosedovem Bedenikovem mlinu. Takrat je bil **Vilko Rožič** star 14, Janez Pirnat pa 12 let. Vilko Rožič je šel potem k partizanom in kmalu padel. Vilkova sestra Marinka je bila učiteljica in je najprej poučevala v Selah nad Kamnikom, potem pa v Ljubljani, kamor se je umaknila ob začetku vojne. Po koncu vojne se je oče, učitelj Viljem Rožič vrnil v Jarše in v šolskem letu 1945/46 učil v zasilnih šolskih prostorih v Grobljah, ker je bila jarška šola požgana. Na Bakovniku pri Kamniku je sezidal svojo hišo, v kateri verjetno še danes živi njegova hči **Marinka Rožič**, poročena Gregorš. Sedaj je stara 94 let. Pri hiši se reče Pri kovač na Duplici.

Teta Pavla Zalaznik je Janeza nagovorila, da je en mesec hodil v **nemško šolo** v Jarše in se nekoliko naučil nemškega jezika, kar mu je kasneje, v izgnanstvu v Nemčiji, prišlo zelo prav.

Teta Pavla je tudi pripovedovala, kako je bilo, ko je pogorela **sosednja Rakobova hiša**. Stara ženska, ki je v tej leseni hiši živela, je tiste noči v sami spalni srajci pribežala v Bedenikov mlin in prava sreča je bila, da je ostala živa. Vendar Nemci niso streljali nje. Partizani so prihajali s strani struge Kamniške Bistrice in so leseno hišo zažgali, da bi lažje pregnali nemške vojake iz šole. Nemci so streljali v smeri proti hiši, kjer so bili partizani. Sprva so domačini mislili, da so hišo požgali Nemci. Teta, ki je znala nemško, pa je nemške vojake vprašala, zakaj so to hišo požgali. Nemci so ji odgovorili, da to niso storili oni, ampak da so hišo zažgali »banditi«, kakor so imenovali partizane.

Pomoč partizanom vedno ni bila samo prostovoljna. Njegov stric mlinar v Bedenikovem mlinu je moral veliko moke zdajati partizanom. Če jim ne bi pomagal, bi ga ustrelili. Janez Pirnat je imel tudi strica, ki je bil pek na Rodici. Čeprav je napekel veliko kruha za partizane, ga je enkrat eden od partizanov po krivem obtožil, zato se je kasneje raje priključil k belogardistom.

Med vojno je bilo veliko stvari, o katerih Janez Pirnat ne želi govoriti. Vendar pravi, da je najbolje tako, kot je rekel Kristus na križu: »Vsem sovražnikom sem odpustil.«

8. POGOVOR Z BETKO ŠKOFIC IZ SPODNJIH JARŠ

Ali se spominjate prihoda nemških učiteljev v juliju 1941, ko so jih morali slovenski učitelji in šolska mladina slovesno sprejeti pred šolo? Kako je bilo?

Ne, takrat nisem bila zraven, tako da tega ne vem.

Ali so bile takrat cene izdelkov v naših trgovinah nižje kot v Avstriji oz. Nemčiji? Kako so bile takrat, tik pred 2. svetovno vojno, založene naše trgovine? Kje so bile trgovine v bližnji okolici?

Trgovine so bile že založene, samo ljudje takrat še niso imeli denarja, ker ni bilo zaposlitve. Trgovina je bila v Srednjih Jaršah, na Rodici in v Domžalah.

Ali se spominjate nemškega učitelja Oskarja Schmida, ki je bil znan po svoji surovosti in epileptičnih napadih?

Da, epileptičnih napadov se pa res spominjam. Tega sicer nisem nikoli videla, ampak slišala pa sem za to po pripovedovanju drugih.

Kako so vam opisali njegove epileptične napade?

Povedali so le, da je padel skupaj in da so ga otroci potem pobirali.

Ali se spominjate dneva, ko je učitelj Schmid vse slovenske knjige zakuril na šolskem vrtu?

Ne, tega se pa ne spominjam.

Kateri nemški pouk je bil za otroke obvezen oz. neobvezen: pripravljalni tečaj, večerni tečaji za odrasle,...?

Tečaji za odrasle so bili, samo niso bili obvezni. Ni hodilo veliko ljudi na te tečaje. Jaz sem bila samo trikrat, potem smo jih bojkotirali, saj so bili Nemci za nas okupatorji. Moj oče je trdil, da nam ni treba hoditi, saj so to okupatorji. Drugače bi bilo dobro, da se naučiš jezika, ampak oče je rekel, da toliko že znamo, da pozdravimo in da vemo, koliko denarja smo komu dali, to pa je dovolj.

Kaj ste se učili v odrasli nemški šoli?

Osnovne stvari, npr. dober dan, pa kar si potreboval v uradu, da si povedal in številke. Petja pa nič.

Ali se spominjate kinopredstave (bili sta dve za otroke in ena za odrasle). Kakšna je bila vsebina filmov?

Tega se ne spominjam.

Kako se spominjate nemških vojakov, ki so se v šoli nastanili leta 1944?

Spominjam se, da so se za novo leto ali pa za božič tam napili in so potem streljali v mlin. Šola je bila takrat obdana z žično oviro.

Kakšna je bila ta žična ovira?

Ne, tega pa ne bi vedela, mislim pa, da je bila samo ograja.

Ponoči 22. 3. 1944 je bila šola požgana. Kako se spominjate tega dogodka? Kako je šola izgledala po požaru?

Ja, bila je požgana, pogorišče. Zgorelo je ostrešje, spodnji del pa je še ostal.

Kako so vaščani pomagali partizanom?

Vsi smo pomagali, kolikor smo lahko. Tukaj sicer niso hodili po hrano, ampak poznani domačini, ki so se vrnili, niso šli v svoje hiše, ker bi bili tam zagotovo opazovani, zato so šli kam drugam.

Kako je potekala mobilizacija zavednih Jaršanov v partizane?

Ne bi vedela, kako. Zjutraj so šele povedali, da so šli, da so jih pobrali. Ampak noben ni povedal, če so šli sami. Verjetno pa so šli.

Kje je živela 90-letna Rakobova mati? Se spominjate, kaj se je dogajalo okoli šole leta 1944, ko so bili v njej nastanjeni vojaki?

Zraven šole je bila stara lesena hiša, s slamnato streho, v kateri je živela samo ena ženska, ki smo ji rekli Rakobova mati. Ko streljali, so zanetili tudi njeno hišo. Ona pa je šla skozi vse tiste kroglice, saj je bil mlin čisto na gosto prebit z izstrelki. Imela je srečo, saj je prišla vmes med njimi brez kakršnekoli rane. To je bil pravi čudež!

Katere hiše v Jaršah in na Rodici so Nemci izselili, katere požgali?

Požgali so Zalarjevo hišo na Rodici, ne vem zakaj. Zunaj so imeli krave, ki so jih morali peljati v Kamnik. Tudi mene je na cesti srečal eden in mi rekel, naj kravo peljem v Kamnik. Potem je pa rekel, kje sem bila. Odgovorila sem, da sem bila pri babici, saj sem zares prihajala od tam. Ampak nisem šla zato tja, da bi kaj potrebovala, ampak sem šla k hčerki. Potem me je vprašal, če sem šla zase k babici, pa sem rekla da ja in tako mi ni bilo treba peljati krave v Kamnik. To so bili že belogardisti, ki so Nemcem pomagali.

Požgali so še Rakobovo hišo, sicer ne tako kot Zalarjevo. Nemci so bili pijani in so jo streljali. Ker pa je bila streha slamnata, se je hitro vnela in bila požgana. Izseljeni so bili Anžinovi pri cerkvi, Jančetovi, ki so bili preko proge, ampak ti so kmalu prišli nazaj. Sicer niso bili v Nemčiji, ampak v gradu Goričane pri Medvodah. Izseljeni so bili še Pirnatovi iz Srednjih Jarš.

Katerih zanimivih (žalostnih ali veselih) dogodkov se spomnite iz obdobja 2. svetovne vojne?

Veselih dogodkov ni bilo. Edino, če smo izvedeli, da so partizani premagali Nemce. Takrat smo bili veseli. Žalostnih pa je bilo veliko. Kadar so streljali talce, je bilo vedno zelo žalostno. Nikoli sicer nisem bila zraven, so jih pa streljali tukaj v bližini, pri tovarni Induplati. Mislim, da so jih ustrelili približno 10. Partizani so ustrelili nekega Halužana, ker je bil sodelavec gestapa, vendar ta ni umrl. Talce pa so vseeno ustrelili.

Ali ste hodila v nemško šolo za odrasle?

Ja, sem nekajkrat, a je oče rekel da ni treba hoditi, saj so to okupatorji.

Ali ste imeli v šoli kakšne pripomočke?

Mislim da nismo imeli ničesar, mogoče samo svoj papir in svinčnik. Večinoma smo se učili ustno.

Ali ste imeli takrat kaj ocen?

Ne, saj jaz tudi nisem bila tolikokrat, da bi jih imela. Mislim pa, da jih tudi ostali niso imeli.

Kakšne so imele učiteljice takrat odnos do vas?

Pravili so, da sploh niso bile učiteljice, da so bile razne sobarice, če je res, pa ne vem. Do nas so bile vljudne in niso nas teple, saj smo bili vendar odrasli.

9. POGOVOR Z ALBINO PODLESEK IZ ZGORNJIH JARŠ

Ali se spominjate prihoda nemških učiteljev v juliju 1941, ko so jih morali slovenski učitelji in šolska mladina slovesno sprejeti pred šolo?

Ne, ker me takrat ni bilo doma. Bila sem pri sestri v Novem Sadu. Tisto območje je bilo takrat pod Madžari.

V šolski kroniki piše, da so se nemški učitelji dobro oskrbeli z obleko v naših trgovinah. Ali so bile takrat cene izdelkov v naših trgovinah nižje kot v Avstriji oziroma Nemčiji?

Tega ne vem, ker sem zelo malo hodila naokoli. Ko smo šli na izlete v Avstrijo, smo tam kupili kavo, ker se tukaj ni dobila, pa morda še kakšno stvar. V Preserjah je bila majhna trgovinica, drugače pa smo v tistih časih nakupovali v Domžalah.

Nemci so med vojno organizirali kinopredstave (bili sta dve za otroke in ena za odrasle)? Kakšna je bila vsebina filmov?

Jaz nisem hodila v kino. Ampak tukaj, kjer je danes Majčev dvor, so naredili dvorano iz gospodarskega poslopja in tam so imeli kinopredstave.

Ali so bile med vojno še kakšne druge prireditve?

Pred vojno sem hodila in igrala v združenem domu v Mengšu. V Grobljah smo se dekleta z našega območja zbirala. Moja sestra je igrala, jaz pa sem bila šepetalka. Potem se je začela vojna in je bilo vsega tega konec. Decembra 1940 sem šla v Novi Sad k sestri, ki je bila tam poročena. Vsako leto sem šla k njej. Ko sem se hotela vrniti, mi ni pustila iti, saj je rekla, da se govori, da bo vojna. In res sem vojno dočakala v Novem Sadu. Stala sem na dvorišču in gledala, kako so bombe padale z letal. Čudno, da me sploh ni bilo nič strah. Vsepočep se je streljalo. *Peta kolona* je streljala, tako da smo se plazili po tleh... Na ulici nas je bilo enkrat pet. Med nami je bila tudi ena Bosanka, ki je živela tam začasno. Bosance so Madžari najbolj izseljevali. V dveh urah so morali vse sprazniti in oditi. Tudi Srbe so preganjali, a največ Bosance. Nam Slovencem niso hoteli nič.

Sami žalostni dogodki so bili v tistem času. Ko sem šla v mesto, smo izvedeli grozne stvari. Soseba, ki je bila poštna uslužbenka, je povedala, da je videla, ko se je ponoči vračala domov, da je iz vozov kapljala kri... Za Donavo so streljali vsepočep.

Pri jarški šoli je stala lesena Rakobova hiša. Ali se je spominjate, ko je gorela?

Cela hiša je že gorela in le s težavo se je Rakobova teta splazila ven. Zunaj se je plazila po tleh do sosednje hiše. Kasneje, potem ko je njena hiša pogorela, je nisem nikoli več videla.

Kako je izgledala Rakobova hiša?

Bila je lepo urejena, stara hiša. Če bi ostala do danes, bi bila gotovo pod spomeniškim varstvom. Bila je lesena in krita s slamo. Ko si prišel v hišo, je bila veža in na tleh ni bilo poda. Tla so bila zelo trdo stlačena iz gladke zemlje. Imeli so krušno peč, v kateri so tudi kuhali. Notri je bila tudi soba, v kateri so spali in v kateri je bilo vse lepo pospravljeno. Imeli so lepo staro skrinjo in na stenah slike. V skrinji je imela Rakobova teta svoje stare obleke. Ko je ob nedeljah hodila v grobeljsko cerkev, je imela nekakšno črno narodno nošo. Meni je dala krasno krilo z zgornjim delom, tako nošo. Takrat tega nisem znala ceniti in sem iz nje naredila jutranjo haljo. Bila je vinsko rdeče barve z zlatimi rožami.

Kako so vaščani pomagali partizanom?

Po pripovedovanju vem, da so jim dajali hrano. Mene takrat ni bilo doma. Ko sem se hotela vrniti iz Novega Sada domov, nisem dobila dovoljenja, zato sem šla k bratu v Ljubljano, ki je bila pod Italijani. Zato ne vem, kako je bilo tukaj.

Kako je bilo, ko ste vi hodili v jarško šolo?

Vedno smo se bali, ko je nadzornik prišel v razred. Pri nas doma smo imeli trafiko. Enkrat sem nadučitelju deklamirala. Prišel je v trafiko in kupil cigare, za katere mi je 10 dinarjev. Takrat si v pekarni za 50 para dobil eno štručko, 10 dinarjev pa je bilo veliko denarja.

Kakšne pripomočke ste imeli v razredu?

V prvem razredu smo imeli tablice, kreda, zvešček in svinčnik. V drugem razredu smo poleg tega imeli še ravnilo. Najboljša ocena je bila ena, najslabše pa pet. Dobili smo spričevala.

Ali vas je pred vojno učila učiteljica Angela Janša?

Da. Učiteljica Angela Janša je bila zelo stroga, a nas je dobro naučila. Imela nas je zelo rada in tudi mi smo jo kasneje še večkrat obiskovali. Mene ni nikoli tepla, nekaj dečkov pa je bilo bolj porednih... Ko je prišla mlada učiteljica Milica Škulj, je imela fanta v Domžalah. Enkrat je na kateder dobila pismo od svojega fanta, pa so ji ga vzeli (nekaj fantov in ena punca) in prebrali... Učitelje smo takrat klicali gospod ali gospa učitelj. Bilo je več spoštovanja do učiteljev kot ga je danes. Tudi starše smo takrat vikali.

10. RAZPRAVA

Čeprav sva imeli nekoliko težav z iskanjem sogovornikov za obdobje druge svetovne vojne, sva uspeli dobiti veliko zanimivih informacij, ki jih bova v razpravi na kratko povzeli, pa tudi opozorili na vse tiste, o katerih se mnenja najinih sogovornikov razlikujejo. Za izhodišče nama služi zapis v šolski kroniki (celoten dobesedni prepis tega pisnega vira, katerega avtor je šolski upravitelj Viljem Rožič, je v prilogi 1).

Slavnostni sprejem nemških učiteljev

Šolski upravitelj v šolski kroniki piše: »Krajevni odbor je moral po naročilu iz Kamnika okrasiti šolske sobe. Otroci so morali prinesiti v šolo razno cvetje in zelenje. V nedeljo popoldne v juliju 1941 se je pripeljalo nemško učiteljstvo s Koroškega preko Jesenic z avtobusom. Z njimi se je vozil bivši slovenski šolski upravitelj Julij Mayer iz Doba. Pred vsako šolo se je avtobus ustavil, Mayer pa je predstavljal nemško učiteljstvo slovenskemu, ki je moralo na ukaz stati s šolsko mladino pred šolskim poslopjem.«

Večina najinih sogovornikov se tega dogodka sicer ne spominja, dogodek pa potrjuje Marjan Ručigaj. Verjetno pa se ga je najboljše šolski upravitelj Viljem Rožič sam, ki je bil na slavnostnem sprejemu prisoten in je v šolsko kroniko o tem pisal samo štiri leta kasneje.

Slovenski učitelji so bili izseljeni.

Tega se najini ustni viri spominjajo, Viljem Rožič, takratni šolski upravitelj, ki je to sam doživljal, pa dogodek opisuje v šolski kroniki leta 1945 takole: »V maju 1941 je pridrvel avtomobil pred občinsko pisarno na Homcu, napovedal aretacijo in ga odpeljal v Mekinje, od tam pa v Št. Vid nad Ljubljano in potem z ženo vred v internacijo v Srbijo (Aleksandrovac).«

Njegova družina je takrat stanovala v Grobljah pri cerkvi v hiši, ki je bila kasneje porušena. Za učiteljico Angelo Janšo najini sogovorniki ne vedo točno, ampak samo sklepajo, da je bila verjetno tudi izseljena, v šolski kroniki pa njena usoda med vojno ni omenjena. Po osvoboditvi sta se oba učitelja spet pojavila v Jaršah in nadaljevala poučevanje jarških in rodiških učencev v zasilnih šolskih prostorih v delu misijonišča v Grobljah.

Obvezno obiskovanje nemške šole

Vsi najini sogovorniki, ki so hodili v nemško osnovno šolo, so potrdili, da je bila ta za otroke obvezna. Starši so na dom dobili poziv, da morajo otroke vpisati v šolo. Poleg obiskovanja šole je bilo obvezno tudi obiskovanje prireditve, ki jih je imela šola npr. za praznovanje Hitlerjevega rojstnega dne.

Nemški pouk za šoloobvezne otroke se je pričel ob osmi uri in je trajal do dvanajste ure. Potem so otroci odšli domov na kosilo, saj v šoli niso imeli malice ali kosila. Za malico so s seboj prinesli kakšno jabolko ali košček kruha. Pouk so imeli od ponedeljka do sobote. V poletnem času so imeli počitnice, ki so se začele junija in končale septembra.

Poleg povsem nemškega pouka so imeli v jarški šoli nemške pripravljalne tečaje za odrasle, po enkrat ali dvakrat na teden. Na večernih tečajih, ki so trajali pet ali šest tednov, so odraslo mladino navduševali za svoje velikorajhovske ideje. Izvedeli sva, da ti tečaji niso bili obvezni in da jih ni obiskovalo veliko ljudi. Sprva so šli, potem pa so obiskovanje bojkotirali.

Število slovenskih otrok v nemški šoli

Po ustnih virih ugotavlja, da je v nemško šolo hodilo približno 100 otrok in da so bili razdeljeni v štiri razrede, od 1. do 4. Manjši otroci so bili v učilnici spodaj, starejši pa v učilnici v nadstropju. Ob začetku druge svetovne vojne je slovenska učiteljica Angela Janša izpolnila nemški dokument (priloga 2). Iz njega razberemo, da je bilo v šolskem letu 1940/1941 v jarški šoli 92 otrok.

Ko se je leta 1944 v šolo naselilo nemško vojaštvo, so imeli otroci pouk le v enem razredu v nadstropju.

Nemški učitelji v jarški šoli

V Jarše so prišli trije, upravitelj **Robert Janšič** ter učiteljici **Elizabeta Cejka in Pavla** (priimek ni znan), vsi iz Celovca, ostali pa so le nekaj tednov. Za njimi so prišli še drugi učitelji in vseh se je v Jaršah izmenjalo okrog deset. Šele konec septembra 1941 je prišlo v Jarše stalno nemško učiteljstvo. Upravitelj na šoli je bil Oskar Schmid, učiteljica pa Huberta Lippe, oba s Koroškega.

Šolski upravitelj in učitelj **Oskar Schmid** je domačinom ostal v spominu po svoji surovosti. Pri pouku Oskarja Schmidja je bilo hudo in strogo. Otroci so morali govoriti le nemško, če so znali ali ne, sicer so bili kaznovani. Ravnal se je po Hitlerjevem naročilu, da mora biti šola popolnoma nemška. V dveh letih mora biti pozabljena slovenska beseda. Znan je bil tudi po tem, da je požgal vse slovenske knjige, ki so se nahajale v jarški šoli. Učitelj Oskar Schmid je bil eden izmed najbolj zagrizenih Nemcev. Grdo je ravnal s šolarji, jih metal po tleh ter suval s čevlji. Bil pa je epileptičen, tako da so ga morali otroci med poukom večkrat vzdigovati.

Učiteljica **Huberta Lippe** bila prijazna učiteljica za tisti čas, saj na otroke ni vpila in jih ni tepla. Čeprav je bilo prepovedano, je z učenci včasih malo govorila tudi slovensko in zato je morala za kazen oditi iz šole.

Huberta Lippe je leta 1942 zamenjala učiteljica **Jožefa Schwarz**, ki je tako kot večina drugih znala govoriti slovensko, vendar od nje niso nikoli slišali slovenske besede. Bila je zagrizena nemškutarska učiteljica. Do učencev je bila brezkompromisna, nedosegljiva, stroga in zelo agresivna. Bila je majhna in drobna, imela je dolge lase in je bila oblečena v zelenorjavo avstrijsko uniformo s klobukom na glavi. Ko je prišla v razred, je obstala kot okamnena. Tudi pri petju, ko smo peli nemške pesmi, je imela zelo »zategnjen« obraz. Mnogi se je spominjajo v zelo slabi luči.

Nemški učitelji so se oskrbeli v takratnih trgovinah.

Šolska kronika navaja, da so nemški učitelji pri nas nakupili precej oblek, ki so jih dobili na nakaznice, medtem ko za slovenske učitelje ni bilo nakaznic. Tudi ustni viri so nama potrdili, da so bile trgovine takrat že založene, a večina domačih ljudi še ni imela denarja, da bi lahko v njih kaj kupili. Večinoma niso bili zaposleni oziroma so živeli od dela na svoji kmetiji. Zato pri hrani tudi niso bili izbirčni, ampak so jedli vse, kar se je doma pridelalo. Avstrija in Nemčija pa sta jim bili tuji deželi.

Požig slovenskih knjig pred jarško šolo

Nemški šolski upravitelj Oskar Schmid je zbral vse šolske in druge knjige v jarški šoli, tiskane v slovenskem jeziku, s podstrešja in knjižnice. Otroci so jih morali znositi na šolski vrt, kjer je iz njih nemški učitelj zakuril grmado. Otroci so morali stati poleg ognja ter to gledati. Nekaj šolskih otrok je hotelo izmakniti iz kupa par slovenskih knjig, da bi jih rešili, pa je učitelj otroke strogo kaznoval. Nekateri najini ustni viri se tega dogodka zelo dobro spominjajo, saj so zanj vedeli vsi v kraju. Nekaj knjig pa so morali po naročilu občinskega komisarja Fritza Tholeja iz Homca prepeljati v občinsko pisarno na Homcu.

Učenje v nemški šoli

Čeprav nam pisni viri govorijo, da so učitelji smeli govoriti le nemško, se nekateri sogovorniki spominjajo, da so kdaj pa kdaj učitelji spregovorili tudi kakšno besedo v polomljeni slovenščini. Drugače so se težko sporazumevali, saj otroci niso znali nemško, pa so morali besede preprosto kar znati.

Eden od sogovornikov se takole spominja prvih šolskih dni: »Sedel sem bolj spredaj, ker sem bil bolj majhen. V razredu je bil še kateder. Bilo je zelo težko, saj smo se morali že pri šestih letih učiti nemške besede, čeprav smo znali le slovensko. V nemški šoli pa ni bilo veliko slovenskih besed. Veliko smo peli, se pogovarjali in pisali na tablice.«

Najini sogovorniki se spominjajo, da so imeli v nižjih razredih naslednje učne predmete: matematiko, nemščino, petje, risanje in telovadbo. Učili so se računati osnovne račune za prvi in drugi razred ter deklamacije. Pri telovadbi so se veliko igrali: »gnilo jajce«, »ali je kaj trden most« in takšne igre, ki so bile takrat v modi za otroke, pa tudi igre z žogo. Višji razredi so imeli še prirodoslovje, zemljepis in še nekatere predmete. Največji poudarek je bil na nemški državi in nemški zgodovini.

Prepovedana slovenska beseda

Otroci so se učili nemških besed s prisilo, tako ali drugače. Teh seveda niso dobro razumeli, saj niso vedeli, kaj kakšna beseda pomeni. Peli so pesmi, s katerimi so začeli pouk. Da so pesem zapeli, so se jo morali naučiti na pamet. Potem so jo morali po posluhu in po naučenih besedah zapeti. Nemške slovnice se niso učili. Tudi med odmori niso smeli govoriti slovensko, če je jih je poslušala učiteljica. Sogovorniki se spominjajo, da jih je učiteljica Jožefa Švarc tepla za besede, ki so jih izgovarjali v slovenščini.

Kaznovanje učencev

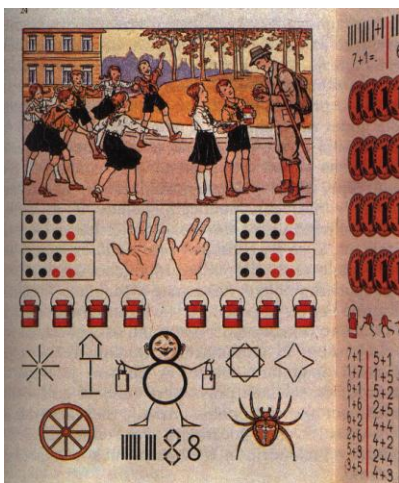
Učitelji so red vzpostavljali s strogostjo, lahko bi rekli, s palico. To je otroke tako prestrašilo, da so se vsi držali reda. Kakšnega večjega razgrajanja po stopniščih in hodnikih ni bilo. Držali so se bolj v razredih.

Kazni so bile: udarec s palico po prstih, stanje v sramotilnem kotu in oslovsko klop. Za klepetanje so morali stati v sramotilnem kotu. Če jih je učiteljica poslala v kot, so morali gledati v kot. Imeli smo tudi tako imenovano »oslovsko klop«, kamor so morali sesti najbolj razgrajaški fantje.

Kakor sva že omenili, je bila učiteljica Jožefa Švarc zelo stroga in agresivna. Učence je tepla, če je niso ubogali. Ker je otroci niso marali, so ji dali vzdevek Švrkla. Ena od najinih sogovornic se takole spominja kazni učiteljice Jožefe Švarc: »Da, seveda, tudi jaz sem bila tepena. Enkrat sem bila tepena, ker nisem hotela držati roke gor pri pozdravu Hitlerju. Učiteljica je enega učenca pretepla pred razredom, zaradi česar nam je bilo vsem zelo hudo. Zato nisem hotela držati roke gor pri pozdravu Hitlerju, pa je še mene nabila z metrom po rokah. Nato me je peljala v vežo, kjer je bil nemški ravnatelj. Ne vem, ali se ga je ustrašila, ampak od takrat naprej me ni več tepla. Mislim, da smo bili vsi otroci tepeni.«

Učni pripomočki v nemški šoli

Učenci so imeli v nemški šoli nemško knjigo, dva zvezka in tablico z gobico, s katero so brisali napisano. Radirko so imeli učitelji, učenci pa so jo potem narezali zase.

Nemške kinopredstave

Da so Nemci prirejali tudi kinopredstave: dve za otroke in eno za odrasle, so nam potrdili tudi ustni viri. Povedali so nama, da so filmi prikazovali moč in zmage nemške vojske. Najini sogovorniki, ki so hodili v nemško šolo, so se tega zelo dobro zapomnili. V filmih so prikazovali nemške ofenzive, sprevede na srečanjih s firerjem, o pozdravih firerju in zračnih napadih nemških letal. Vse so prikazali s svojimi očmi, kako zmagujejo, čeprav je bilo že takrat, leta 1943-1944, očitno, da jim ne gre vse gladko.

Nemški tečaji za odrasle

Vedno je dobro, da se naučiš jezika, ampak pri nemških tečajih za odrasle se je čutil velik odpor, ker so jih organizirali okupatorji. Zato je večina domačinov hodila na tečaj samo v začetku, potem pa so obiskovanje teh opustili. Na večernih nemških tečajih so se učili osnovnih stvari: pozdravljanja, o pogovorih v uradih, številke in podobne osnove. Petja ni bilo. Od učnih pripomočkov so potrebovali le papir in svinčnik, učili pa so se predvsem ustno, v pogovoru. Odraslih udeležencev tečajev učiteljice niso teple, ampak so bile do njih vljudne.

Nemško vojaštvo v jarški šoli

V šolski kroniki piše, da je bilo leta 1944 v šoli nastanjeno nemško vojaštvo. Tega se spominjajo prav vsi, s katerimi sva se pogovarjali. Tako je v jarški šoli živelo približno šest ali sedem nemških vojakov. To so bili mladi nemški mobiliziranci. Štirje so stražili šolo, ostali pa so opravljali druga dela v zvezi z orožjem itd.

Z nastanitvijo nemških vojakov so šolo nekoliko preuredili. Spodnja okna so zazidali tako, da so imela samo strelne line, iz katerih so gledale puške stražarjev. Notranjost jarške šole v predvojnem in vojnem času, do vselitve nemških vojakov, si lahko ogledamo v prilogi 3. Tloris hranijo v arhivu Slovenskega šolskega muzeja.

V tem času so imeli otroci pouk le v zgornjem razredu, v katerem slika Hitlerja seveda ni manjkala. Stanovanje je ostalo, podstreha tudi. Spodnje prostore so preuredili v bunkerje.

Vaščani Nemcev seveda niso prav dobro sprejemali. Če so bili oni v vasi, to zanje ni bilo nič dobrega. Eden od sogovornikov se spominja, da so se nekatera odrasla dekleta z vasi družila z nemškimi vojaki. Tudi šolski otroci so šli včasih med vojake, saj so jim ti dajali sladkarije. Pri njih pa so dobili nekateri tudi uši, ki so se jih kasneje težko znebili.

Pisni viri navajajo, da je 22. marca 1944 nemška vojska odšla iz šole. Ponoči istega dne pa so partizani šolo požgali in potem v njej ni bilo več pouka.

Pripravljenost za primer napada

V kleti so imeli zaklonišče. Tja so šli večkrat, ko so slišali alarm. Enkrat so šli v zaklonišče tudi poskusno, potem pa vedno, ko je bil alarm zaradi preleta letal. V kleti je bilo prazno zaklonišče, saj v njem ni bilo nobene oskrbe ali česa podobnega.

Nemški režim v kraju

Nemški režim v kraju nikdar ni bil sprejet. Fantje so bili že zelo mladi mobilizirani v nemško vojsko. Tam so bili izpostavljeni velikim borbam in hudim naporom. Zaradi tega so se mnogi odločili, da gredo raje v partizane kot v nemško vojsko. Tako je veliko fantov prestopilo v odporniško gibanje, kot so rekli Osvobodilni fronti. Domačini so bili prepričani, da jim okupator ne prinaša nič dobrega. Vedeli so, da je potreben nek odpor, da je nekaj treba narediti, zato so po svojih močeh pomagali partizanom s hrano in obveščanjem. Eden od sogovornikov nas opozarja, da pomoč partizanom vedno ni bila samo prostovoljna. Če jim mlinar ali pek ne bi pomagal, bi ga ustrelili. Po drugi strani so drugi sogovorniki mnenja, da je bila pomoč partizanom prostovoljna. V kraju so bili tudi podporniki belogardistov, ki so se znašli na nasprotni strani odporniškega gibanja iz različnih razlogov.

Nekateri bogatejši domačini so imeli doma radio in so poslušali Radio London, da so izvedeli, kako se razvija svetovna vojna. Ljudje so se veliko pogovarjali med seboj. Vse je potekalo na skrivaj.

Slika 3: Oddajnik v Domžalah takoj po bombardiranju (povzeto po knjigi M. Brojan, 1999, str. 38).

Slika 4: Oddajnik v Domžalah takoj po bombardiranju. Zaradi nemškega bombardiranja 6. 4. 1941 popolnoma uničeno leseno poslopje domžalskega oddajnika z radioodajnimi aparaturami vred (ovzeto po knjigi M. Brojan, 1999, str. 39)

Kdaj je bilo med vojno najbolj nevarno?

Sogovornike sva vprašali, kdaj je bilo med drugo svetovno vojno za njih najbolj nevarno. Naštevali so različne dogodke:

- Na Mengeškem polju, na cesti Rodica-Mengeš, se je ustavil dolg vlak. Takrat je bilo veliko streljanja. Zavezniški avioni so leteli v skupini proti Avstriji.
- Enkrat so bili Nemci pijani in so metali ročne bombe.
- Preleti vojaških letal.
- Ko so otroci po vojni našli kakšno bombo, ta pa jim je potem padla na tla in eksplodirala.
- Veliko je bilo groženj, da bodo vse pobili: eni, drugi ali tretji. Po vojni je kar nekaj krajanov zapustilo naše kraje. Reka izseljencev je šla preko prelazov v Avstrijo.
- Streljanje talcev pred tovarno Induplati, v Domžalah v gramozni jami in tudi za Šumberkom.
- Kadar so aretirali kakšnega kmečkega očeta ali drugega domačina.
- Ko je moral oče na prisilno delo na Jesenice, tako so doma ostali brez njega do konca vojne.
- Ena od naših sogovornic je vojno dočakala v Novem Sadu. Takole opisuje začetek vojne: »Stala sem na dvorišču in gledala, kako so bombe padale z letal. Čudno, da me sploh ni bilo nič strah. ... Sosega, ki je bila poštna uslužbenka, je povedala, da je videla, da je iz vozov kapljala kri... Za Donavo so streljali vsepovprek.«

Požig jarške šole leta 1944

22. marca 1944 ponoči je šola začela goreti. Požgali so jo partizani, ker so hoteli pregnati nemške vojake iz kraja, bali so se tudi, da bi se v šoli naselila SS policija ali belogardisti. V noči, ko so jo požgali, je bila prazna. Pogorelo je kompletno ostrešje in stropi, ki so bili leseni. Spodnji del stavbe je še ostal.

Ko je šola zagorela, se je novica hitro razvedela po kraju. Prišlo je veliko domačinov, ki so gledali, kako gori. Gasilci so jo gasili, a ne tako kot sedaj, ampak so ogenj samo polivali z vodo.

Nemškega pouka je bilo s tem konec. Vsi sogovorniki se spominjajo, kako veseli so bili takrat otroci, saj so vedeli, da jim ne bo več treba hoditi v šolo. Še posebej veseli so bili zaradi krutih razmer v šoli.

Pogorišče šole po koncu vojne je propadalo, ker ni bilo zaščiteno in so ga veter, dež in sneg še bolj poškodovali. Obnova je bila kar dolgotrajna.

Požig sosednje lesene hiše pri Rakobovc

Nesporno dejstvo je, da je poleg šole pred vojno stala stara lesena hiša z slamnato streho. Pri hiši se je reklo pri Rakobovc, v njej pa je živela starka Rakovec. Ta hiša je med drugo svetovno vojno zgorela. Zakaj je zagorela in kdaj je točko zgorela, o tem se ustni viri zelo razlikujejo. Enotni pa so si v tem, da je starka komaj

preživela med streli, ki so švigali vsepovsod. O vzroku požiga Rakobove hiše in o tem, kdo jo je zažgal, so naslednje razlage:

- V zimi pred požigom jarške šole so pri nekem obstreljevanju na streho sosednje hiše padle iskre in zanetile ogenj. Starejši ljudje so kasneje pripovedovali, da so Nemci spustili nekaj rafalov proti hiši in starki niso pomagali. Rešila se je sama.
- Stara ženska, ki je v tej leseni hiši živela, je tiste noči v sami spalni srajci pribežala v Bedenikov mlin in prava sreča je bila, da je ostala živa. Vendar Nemci niso streljali nje. Partizani so prihajali s strani reke Kamniške Bistrice in so leseno hišo zažgali, da bi lažje pregnali nemške vojake iz šole. Nemci so streljali v smeri proti hiši, kjer so bili partizani. Sprva so domačini mislili, da so hišo požgali Nemci. Ti pa so trdili, da hiše niso požgali oni, ampak da so jo zažgali »banditi«, kakor so imenovali partizane.
- Ko so Nemci za silvestrovo iz objestnosti streljali naokoli, so zanetili ogenj na bližnji leseni hiši s slamnato streho. Starka, ki je živela v njej, pa je šla skozi vse tiste krogle, saj je bil mlin čisto na gosto prebit z izstrelki. Imela je srečo, saj je prišla vmes med njimi brez kakršnekoli rane. To je bil pravi čudež!
- Sosednja hiša je zgorela, ko je gorela šola in se je zaradi bližine slamnate strehe vnela.

Pisni vir (šolska kronika iz leta 1945) pa pravi:

- V letu 1943 so se osvajalci nastanili v jarški šoli. Obdali so se z žično oviro. Bali so se naše vojske. Ponoči so vznemirjeni streljali z brzostrelkami tja, vendar iz svojega zaklonišča. Tako so neke noči okrog 11h ponoči v hudi temi zagrmeli streli strojnic in slišalo se je vmes prasketanje pušk. Nenadoma je v noči zasijal plamen. Zjutraj se je pokazalo, da so vznemirjajoči se Nemci streljali, da bi udušili strah in se ubranili nevidnega sovražnika, na hišo 90-letne starke Rakovec, katero bi kmalu ubili, da se ni rešila v sosednjo hišo, kjer je kmalu umrla (Šolska kronika 1945).

Požig te stare hiše je izziv za nadaljnje raziskovanje.

Nadaljevanje šolanja šoloobveznih otrok po požigu jarške šole

Ko je jarška šola pogorela, otroci do konca vojne niso več hodili v šolo. Ponovno so šli v šolo maja leta 1945. To pomeni, da so bili brez pouka dobrih 14 mesecev. Eden od sogovornikov se sicer spominja, da so jih za kratek čas vpisali v domžalsko šolo, današnjo OŠ Vencija Perka. Vendar tja niso hodili. Prva poveljna leta so imeli pouk v zasilnih prostorih v Grobljah, v delu misijonišča, kjer ni bilo požgano. Ena učilnica je bila za 1. in 2. ter 3. in 4. razred skupaj, dopoldne in popoldne. Tako je bilo leta 1945 in 1946, potem pa je bila jarška šola že obnovljena.

Slika 5: Slovesnost ob dokončni obnovi jarške šole leta 1947 (arhiv D. Flajsa).

Kako so se potrdile najine hipoteze?

Predvidevali sva, da so bili nemški učitelji bolj strogi. Otroci so se jih verjetno bali. Kazni so bile: udarci s šibo in ostajanje po pouku.

Ugotavljava, da so bila najina predvidevanja pravilna. Otroci so se nemških učiteljev bali, ker so jih tepili s palico, pošiljali v sramotilni kot ali pa so sedeli na »oslovski klopi«. Najbolj žalostno je to, da so bili kaznovani že zato, ker so spregovorili slovensko besedo ali ker niso dvignili roko v pozdrav Hitlerju.

Predvidevali sva, da je bilo nemško šolanje za otroke določene starosti obvezno, večerni tečaji za ostale krajane pa neobvezni.

To predvidevanje se je v celoti izkazalo za pravilno.

Pri pouku so poudarjali samo nemščino, nemško zgodovino in »častili« Hitlerja. Učna snov verjetno ni bila tako obsežna in raznolika kot sedaj.

Ugotavljava, da so bili v prvem in drugem razredu predmeti: nemščina, matematika, risanje, petje in telovadba. V tretjem in četrtem razredu pa še prirodoslovje, zemljepis in nemška zgodovina. Da so častili Hitlerja, se je seveda tudi potrdilo. Peli so nemške koračnice, učili so se nemških deklamacij in poudarjali nemško zgodovino. Uspešnost pouka pa ni bila takšna, kot bi pričakovali. Za to je krivo tudi to, da nemški učitelji niso smeli govoriti slovensko in jih zato učenci niso razumeli, še posebej ne mladi šestletniki, ki so sedeli v prvem razredu. Zanimivo je tudi to, da so bile ocene nasprotne od sedanjih.

Prehrana je bila verjetno veliko slabša kot sedaj, saj so učenci malico verjetno nosili od doma, doma pa ni bilo denarja, ...

Predvidevanje glede prehrane je bilo pravilno in seveda pričakovano. Večina domačinov se je v tistem času še preživljala s kmetijstvom in zato denarja ni bilo. Bili pa so kmečki pridelki, od katerih so živeli.

11. ZAKLJUČEK

Čeprav najina predvidevanja niso bila preveč obsežna, ker je od konca druge svetovne vojne minilo že 60 let, sva nad rezultati izjemno zadovoljni. Odkrili sva delček zgodovine, ki bo s smrtjo starejših ljudi pozabljen. S tem bo izginilo tisoče drobnih zgodbic in doživljajev iz obdobja druge svetovne vojne. Verjetno nudi današnji čas še zadnjo priložnost, ko o drugi svetovni vojni izvemo še kaj iz ustnih virov. Ostali pa bodo pisni viri, ki bodo opisovali to zgodovinsko obdobje. Droben kamenček k tem sva prispevali tudi s to raziskovalno nalogo.

Pri določenih temah se je izkazalo, da bi se dalo še kaj raziskati. Čeprav je težko, bi bilo zanimivo najti še nekaj sogovornikov in odkriti še kakšno podrobnost o dogodkih iz obdobja divjanja druge svetovne vojne. Toda čas je tisti, ki naju je zaustavil, da sva svoje raziskovanje zaključili.

12. LITERATURA IN VIRI

LITERATURA:

- Stane Stražar: Ob bregovih Bistrice, Od Rodice do Duplice in Radomlje z okolico. Radomlje: Krajevna skupnost Radomlje, 1988.
- Jože Ciperle, Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Enciklopedija Slovenije, glavni urednik Marjan Javornik. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.1994.

PISNI VIRI:

- Šolska kronika Osnovne šole v Jaršah, Državna osnovna šola Jarše, Kronika se je pričela pisati dne 15. julija 1945, zadnji zapis je iz leta 1966), Zgodovinski muzej Ljubljana, inv. Štev. O-VIII-3.

- Stane Stražar: Ob bregovih Bistrice, Od Rodice do Duplice in Radomlje z okolico. Radomlje: Krajevna skupnost Radomlje, 1988.
- Matjaž Brojan: Začetki radia na Slovenskem. Ljubljana, Modrijan, 1999.

USTNI VIRI:

- Marjan Ručigaj, Srednje Jarše
- Majda Križnar, Srednje Jarše
- Janez Pirnat, Spodnje Jarše
- Betka Škofic, Spodnje Jarše
- Albina Podlesek, Zgornje Jarše

13. PRILOGA

Prepis zapisa o dogodkih med drugo svetovno vojno v jarški šoli - povzet po šolski kroniki

Priloga

JARŠKA ŠOLA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO V ŠOLSKI KRONIKI¹

ŠOLA MED 1941 DO 1945²

Kmalu po okupaciji v počitnicah je prišlo nemško učiteljstvo tudi na šolo v Jaršah. Prišel je od Schulrat Prascha iz Kamnika odlok, da mora slovensko učiteljstvo slovesno sprejeti nemško učiteljstvo, ki je prišlo v počitnicah leta 1941 v naše kraje, da vodi **nemške pripravljalne tečaje**. Tečaj je trajal tri do štiri tedne. Bili so tudi **večerni tečaji za odrasle** (1 do 2 krat na teden). Navduševali so jih za Hitlerja. Ta tečaj je bil približno 5-6 tednov. Za pouk so imeli **nemške čitanke**. Vseh učnih moči je bilo na šoli menjaje deset. Po prejšnjem poklicu so bile: frizerke, natakarike, pasterice itd. Vsi so bili več ali manj surovi, razen dveh. Discipline ni bilo. S politiko se učiteljstvo ni pečalo. Izven šole učiteljstvo ni prirejalo iger ali podobnega. Bila je dvakrat kino predstava za otroke, enkrat pa za odrasle. V gospodarskem oziru niso delovali.

Krajevni odbor je moral po naročilu iz Kamnika okrasiti šolske sobe. Otroci so morali prinesiti v šolo razno cvetje in zelenje. V nedeljo popoldne v juliju 1941 se je pripeljalo nemško učiteljstvo s Koroškega preko Jesenic z avtobusom. Z njimi se je vozil bivši slovenski šolski upravitelj Julij Mayer iz Doba. Pred vsako šolo se je avtobus ustavil, Mayer pa je predstavljal nemško učiteljstvo slovenskemu, ki je moralo na ukaz stati s šolsko mladino pred šolskim poslopjem. V Jarše so prišli **šolski upravitelj Janšič Robert iz Celovca, učiteljica Cejka Elizabeta ter Pavla** (rodbinsko ime ni znano). Vsi so prišli iz Celovca. Učitelj Janšič je bil po materi Slovenec, saj je bila njegova mati Slovenka iz Maribora. To učiteljstvo je takoj pričelo s čisto nemškim poukom. Ko je učitelj Janšič hotel kako besedo spregovoriti slovensko, ga je učiteljica Cejka iz Krumpendorfa pri Celovcu takoj opozorila, da je vsaka slovenska beseda prepovedana. To učiteljstvo je bilo v Jaršah le tri tedne. Ljudje so bili mnenja, da so prišli le za to, da se tukaj oblečejo in obujejo ter naberejo raznih živil. Tako si je učitelj Janšič v dobrem tednu nabavil kar več oblek in več parov čevljev. Po treh tednih so nabasane

¹ Prepis šolske kronike je dobeseden. Besedilo zato ni lektorirano. Poudarkov v originalu ni.

² Šolska kronika Osnovne šole v Jaršah, Državna osnovna šola Jarše, Kronika se je pričela pisati dne 15. julija 1945, zadnji zapis je iz leta 1966), Zgodovinski muzej Ljubljana, inv. Štev. O-VIII-3.

kovčke komaj vlekli domov. Za nemško učiteljstvo je bilo na razpolago dobavnic, kolikor jih je le hotelo, a slovensko učiteljstvo ni v vseh štirih letih prejelo niti ene.

Po končanem prvem tečaju v počitnicah je prišlo drugo učiteljstvo, tudi to le za tri tedne. Neki učitelj iz Celovca (ime neznano) in neka učiteljica, ki je bila poprej služkinja, sta prišla s Poljskega k nam. To učiteljstvo si ni moglo več toliko nabaviti obleke in obutve, zaloge so se že praznile.

Koncem septembra leta 1941 je prišlo šele stalno učiteljstvo. Upravitelj na šoli v Jaršah je bil neki **Oskar Schmid** iz Celovca, učiteljica pa **Huberta Lippe** iz Beljaka. Slednja je eno leto poučevala v Jaršah, nato pa je bila premeščena na meščansko šolo v Domžalah. Učitelj Schmid je bil eden izmed najbolj zagrizenih Nemcev. Grdo je ravnal s šolarji, jih metal po tleh ter suval s čevlji. Bil pa je epileptičen ter so ga morali otroci večkrat med poukom vzdigovati.

Otroci so morali govoriti le nemško, če so znali ali pa ne, sicer so bili kaznovani. Ravnal se je po Hitlerjevem naročilu, da mora biti šola popolnoma nemška. V dveh letih mora biti pozabljena slovenska beseda. Učitelj Schmid je zbral vse šolske in druge knjige, tiskane v slovenskem jeziku, s podstrešja na šoli, ter jih znesel na šolski vrh ter zakuril grmado. Otroci so morali stati poleg ognja ter to gledati. Nekaj šolskih otrok je hotelo izmakniti iz kupa par slovenskih knjig, da bi jih rešili, pa je učitelj otroke strogo kaznoval.

Komisar Telle Fritz iz Homca je ukazal, da mora šolska sluginja na vozičku pripeljati vse knjige šolarske in učiteljske knjižnice v občinsko pisarno na Homec. Predložiti so morali tudi vpisne kataloge, da ni bilo mogoče rešiti kake slovenske knjige.

V šolskem letu 1942 je prišla namesto učiteljice Huberte Lippe na šolo v Jaršah učiteljica **Jožefa Švarc**. Tudi ta je znala slovensko, a ni nikdar hotela spregovoriti slovensko. Tako je životarila šola v Jaršah, ki razen par nemških koračnic ni mogla zabeležiti nikakršnega učnega uspeha.

Leta 1944 je bilo v šoli nastanjeno **nemško vojaštvo**. V zgornjim razredu se je vršil pouk, v pritličju pa so bili vojaki. Okna so bila zazidana. Dne 22. marca 1944 se je nemško vojaštvo selilo. Ponoči pa je bila šola požgana. Pouk se je prenehal. Od marca 1944 dalje ni bilo pouka.

POTEK DOGODKOV MED OKUPACIJO

Ko so začeli prihajati v našo prodano domovino nemški osvajalci, so se ljudje s strahom ozirali na »nepremagljivo« armado. Srce se jim je stisnilo in stisnili so se tudi zobje. Znašli smo se kot tujci, sami med seboj. Razblinila se je **propaganda petokolonašev**, da prihaja z Nemci v deželo naš kralj Matjaž, ki bo ustvaril deželo srečno. Toda kmalu smo spoznali, kaj nam Slovencem prinaša »novi red« pod pruskim škornjem. Ohladili so se najhujši vročekrvneži in spoznali, kaj je predstavljala takrat za njih beseda svoboda. Čez noč smo postali sužnji brez pravic, le dolžnosti so nam naprtili. Prepovedali so nam naše šole, urade in hoteli so, da čez noč postanemo - Nemci, poslušni propagatorji in razširjevalci njihovih nečloveških pojmov o »nadčloveku« in njihovih pravicah po nadvladi in boljši, sposobnejši rasi. Seveda ni bil naš narod dovolj narodnozavedno vzgojen, naše politične razmere so nas razdvajale in raztrgale, narod ni bil enoten in mnogo je bilo omahljivcev, ki so se dali zapeljati. Marsikdo je nasedel prišepetavanju, a kmalu so sprevideli, da se za lepimi besedami skriva popolnoma nečloveški namen; dejanja so pokazala popolnoma nasprotno.

Ljudstvo se je začelo odvrčati in ignorirati okupatorjeve odredbe in varnostne ukrepe. Ko je spoznal, da naše ljudstvo noče z njim sodelovati, je začel besneti in začel **izseljevati inteligenco**, ki je imela ugodnejši in višji položaj in je v njih videl svojega zakletega sovražnika. Hotel je zatreti vse, kar je zavednega in poštenega. Seveda niso pozabili na **šolskega upravitelja Viljema Rožiča**. V maju 1941 je pridrvel avtomobil pred občinsko pisarno na Homcu, napovedal aretacijo in ga odpeljal v Mekinje, od tam pa v Št. Vid nad Ljubljano in potem z ženo vred v internacijo v Srbijo (Aleksandrovac).

In vsaka nesreča naroda se spreobrne v dober nauk, poveže posameznike, ki ne pomenijo ničesar, v skupnost in skupnosti se podrede še ostali. Tako se je tudi pri nas pod težo tujega jarma rodila misel, da tako dušljivo stanje ne more dolgo trajati in da je treba misliti na **združeni organizirani odpor**. Začeli so prihajati prvi organizatorji, med njimi Tomo Brejc, ustanavljati tako imenovane »trojke«. V njih so bili vključeni vsi sloji. Kmalu je šla večja skupina v gozd med prve partizane - prvi prostovoljci. Bili so tu: Rožič Vilko, Kobilca Franc in Kokalj Franc. Mladi so bili in neizkušeni, a vendar je bilo v njih hrepenenje po svobodi tako veliko, da so se pridružili borcem Osvobodilne fronte (OF).

Tudi drugi ostali vaščani niso zaostali za njimi in so zelo lajšali bedo in trpljenje našim borcem in jim bili vsekakor v pomoč. Ali okupator je zaslutil, kaj se pripravlja. Začel je intrigrirati, podplačeval in podpihoval je **izdajalce**. Našli so se mehkužneži in lakomneži in glejte, že imamo izdajo. Naši trije fantje so postali že 28. oktobra 1941 žrtve izdajalcev in so morali položiti svoja mlada življenja na oltar naše ljubljene in takrat poteptane domovine. Toda njihove žrtve niso bile zaman.

Začetki osvobodilne borbe so bili težavni. Toda prvi uspehi so rodili veliko navdušenja in počasi se je začela po vaseh bolj in bolj **širiti ideja OF**, dobivala čedalje več pristašev in podpornikov, posebno še, ko je bilo v Domžalah ustreljenih deset nedolžnih talcev. Tedaj je vzplamenel v srcih vseh srd, ko so spoznali krutost okupatorja in začela se je silna mobilizacija vseh zavednih Jaršanov in vpisovanje in pristopanje k **sodelovanju v OF**. Skoraj v vseh vaseh so bili postavljeni **vaški odbori**, ki so se razmahnili k še intenzivnejšemu delu in poglobitvi medsebojnih zvez v vojsko. Tako je zajel cel val Gorenjsko in začelo se je sistematično **napadanje na okupatorjeve vojake**. In ko je bil pokret v najlepšem poletu, so se začela **izdajstva**. Pričelo se je divjanje gestapa, ki ves čas ni mogel zaslediti upornega gibanja, naj je poskušal, kar je mogel. Sledile so **aretacije**. Ustrelili so Skoka Jožefa iz Rodice. Začeli so se najhujši časi okupacije. Nепrestano so **policisti hajkali** po gozdovih za našimi borci. Trepotali smo za življenje svojih dragih v hribih.

Ko je bil slovenski živelj najbolj preganjan, so se pojavili še domači izdajalci v okupatorjevi službi. Najprvo so bili to tako imenovani »**raztrganci**« in pozneje **belogardisti**. Bili so najhujši krvniki slovenskega naroda. Prišla je strahovlada s križem in propagando. Aretiralo se je, preseljevalo v Begunje, interniralo, ropalo po domovih izseljencev. Toda narod je vztrajal in vzdržal. Prišla je osvoboditev in danes je ljudstvo svoj gospodar na svojih tleh.

V letu 1943 so se osvajalci nastanili v jarški šoli. Obdali so se z žično oviro. Bali so se naše vojske. Ponoči so vznemirjeni streljali z brzostrelkami tja, vendar iz svojega zaklonišča. Tako so neke noči okrog 11h ponoči v hudi temi zagrmeli strelji strojnic in slišalo se je vmes prasketanje pušk. Nenadoma je v noči zasijal plamen. Zjutraj se je pokazalo, da so v vznemirjajoči se Nemci streljali, da bi udušili strah in se ubranili nevidnega sovražnika, **na hišo 90. letne starke Rakovec**, katero bi kmalu ubili, da se ni rešila v sosednjo hišo, kjer je kmalu umrla. Tudi na Rodici imamo požgano hišo, ki so jo Nemci zažgali. Sodelovali so tudi belogardisti.

Ko so se začeli zbirati izdajalci in so začeli ustanavljati **belogardistične postojanke**, so izbirali primerne varnostne postojanke (prostore). Ni čudno, da so najbolj odgovarjale šole, domovi, graščine itd., ki so nudili varno zavetje. Pričakovalo se je, da bodo izbrali za zatočišče tudi grobeljsko misijonišče in društveni dom, od koder bi lahko daleč naokoli terorizirali prebivalstvo. To poslopje je bilo večkrat zastraženo. Da bi se to preprečilo, so neke noči udrli v Groblje in **zažgali**, kar je zagnalo med nazadnjaki mnogo hrupa.

Okupator je hotel nastaviti svojo SS policijo tudi v naši šoli. Ti bi vedno oprezali na naše kurirje. Tega naši hrabri fantje niso mogli prenesti, ker bi jim s tem močno ovirali njihovo kurirsko zvezo med moravškim in komendskim okrajem. Zato so jo **v noči na 22. marec 1944 zažgali**. Poleg tega je bila tudi nevarnost, da se vanjo vselijo domobranci, kar bi bilo še tem huje.

Med okupacijo je bila dvakrat napadena **tovarna platna v Jaršah**, ki je služila okupatorju kot **vojna industrija**. Prvi napad se je izvršil **16. novembra 1943**. Delo je mnogo olajšal sneg, ki je začel na gosto naletavati. Udeležilo se ga je okoli 500 borcev, ki so daleč naokoli zastražili vse vhode, prerezali so telefonske

žice (zveze) in nato ob 6h do ½ 8h naložili več kot 10.000 metrov blaga, namenjenega za nemško vojsko, mnogo obratnega materiala, pisalne in računske troje ter blagajniško gotovino. Dalje so demontirali transformator in parni kotel. Zaradi teh poškodb je tovarna počivala tri mesece in s tem je ohromel začasno nemški vojni stroj v naši dolini. Pri tej priliki so bile raztrgane tudi vse slike one pošasti, ki nam je prinesla toliko muk, groze in gorja in nikdar več se niso prikazale na zidovih jarške tovarne. Da se je napad izvršil nemoteno, so imeli mnogo zaslug tovarniški delavci in nameščenci, ki so pomagali načrt izvesti. Samo eden se je protivil, bil je Hrvat - Mladen Halužan, nemški plačanec, ki je skušal pobegniti, pa ga je zadelo zaslužen plačilo na dvorišču.

Drugi napad so partizani izvedli na jarško tovarno **6.aprila 1944** pri belem dnevu. Z avtom nemške firme so prišli brez zaprek mimo nemške straže pri vhodu, naložili zopet poln avto skoraj 10.000 m blaga in zapustili tovarno. Nemški poveljnik straže je besnel; seveda niso izostale posledice. Izselili so žene tovarniških uradnikov, kateri so bili pri partizanih. Sestavljeno na podlagi podatkov ZMS - Zveza mladine Slovenije. V. Rožič, šolski upravitelj.

ŠOLSKO LETO 1944/45 (do 15. 7. 1945)

Po zlomu Jugoslavije je med okupacijo poučevalo na tukajšnji šoli nemško učiteljstvo do požiga šole dne 22.marca 1944.

Pouk s slovenskim učnim jezikom se je pričel **8. junija 1945** v zasebnem poslopju (misijonišču). Šolsko poslopje je bilo požgano. Z njim vred je bil uničen ves inventar, arhiv, delovna sredstva in knjižnica. Rešenih je bilo le 17 starih klopi in dve šolski tabli.

Na šoli sta delovali dve učni moči: **Rožič Viljem** kot šolski upravitelj in učiteljica **Janša Angela**. Oba sta bila naslovljena z dekretom ministrstva za prosveto.

Vseh šolo obveznih otrok je bilo **86**. Izmed teh je bilo sposobnih 54, nesposobnih pa 31, neredovan pa eden. Obisk šole je bil zadovoljiv. Oddelka sta bila **dva**. V obeh razredih sta obe učni moči poučevali le slovenski učni jezik in računstvo. Vmes se je pa zapela kakšna partizanska pesem.

Disciplina je razrahljana. Šolskih organizacij ni še bilo ustanovljenih. Pač pa je bila v kraju že Zveza mladine in Zveza protifašističnih žena. Sklep šole je bil 15. julija 1945 z interno prireditvijo (govor, deklamacije in petje partizanskih pesmi). Šolskega nadzorovanja v tem času ni bilo. Roditeljski svet je bil sestavljen dne 31. avgusta 1945:

- Smole Tomaž, predsednik, Rodica 46 ,
- Rožič Viljem, tajnik, Sp. Jarše 11,
- Juhant Jože, zastopnik staršev, Sp. Jarše14,
- Žargi Marija, zastopnica Zveze protifašistična žena, Zg. Jarše 22,
- Stele Eli , zastopnica Zveze mladine, Sred. Jarše 39.

Prvi načelnik krajevnega narodnoosvobodilnega odbora je bil Trušnovec Jožef, posestnik, Sred. Jarše 17. Vodil je **več masovnih sestankov** v prostorih Jeretina Petra v Srednjih Jaršah, katerih se je tudi udeleževalo tukajšnje učiteljstvo. V političnem oziru je bilo ljudstvo naklonjeno Osvobodilni fronti in se je mirno zanimalo za dnevne dogodke. Ljudstvo je šoli zelo naklonjeno in je pomagalo pri obnovi šole z različnimi deli brezplačno in v prostovoljni nabiralni akciji v denarju in materialu. Zelo delaven pri obnovi šole je bil tov. Juhant Jože, kovač iz Sp. Jarš 14.

Šolska kronika, Jarše,dne 15. julija 1945, Šolski upravitelj V. Rožič